

การมีส่วนร่วมในสถาบันการเงินชุมชนของคนจนในจังหวัดสระแก้ว

Participation of Impoverished People in Community Financial

Institutes in Sakaeo Province

กิตติยาณี สายพัฒนา¹

Kittiyanee Saipattana

บทคัดย่อ

เรื่อง “การมีส่วนร่วมในสถาบันการเงินชุมชนของคนจนในจังหวัดสระแก้ว” มีวัตถุประสงค์ คือ 1) เพื่อศึกษาปัจจัยส่วนบุคคล ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ ปัจจัยทางสังคม และทุนทางสังคม ของคนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชนจังหวัดสระแก้ว 2) เพื่อศึกษาระดับการมีส่วนร่วมของคนจนที่เป็นสมาชิกสถาบันการเงินชุมชนในจังหวัดสระแก้ว 3) เพื่อศึกษาเปรียบเทียบระดับการมีส่วนร่วมของคนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชนจังหวัดสระแก้ว วิธีการวิจัยเป็นการวิจัยเชิงปริมาณ ประชากรที่ใช้ในการวิจัยคือ หัวหน้าครัวเรือนที่มีรายได้ต่ำกว่า 30,000 บาท/คน/ปี และยังขาดด้านสังคม การเมือง วัฒนธรรม อาจมีปัญหาด้านสุขภาพ ไม่ได้รับการศึกษาหรือการศึกษาน้อย มีลูกมาก มีคนป่วยเรื้อรังอยู่ในครัวเรือน และเป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชนบ้านวังไหมจำนวนทั้งสิ้น 340 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ แบบสอบถาม ซึ่งมีลักษณะเป็นมาตรฐานค่า 3 ระดับ สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ ค่าความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ค่าที และค่าเอฟ โดยกำหนดระดับนัยสำคัญที่ .05

ผลการวิจัยพบว่า

1. คนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันฯ เป็นเพศชาย ร้อยละ 51.5 อายุ 41-50 ปี ร้อยละ 38.8 ระดับการศึกษาประถมศึกษา ร้อยละ 82.6 อาชีพรับจ้าง ร้อยละ 45.9 สมาชิกในครอบครัวมากกว่า 5 คน คิดเป็นร้อยละ 34.7 รายได้เฉลี่ยต่อเดือน/คน 1,501 - 2,000 บาท ร้อยละ 83.8 มีรายจ่ายเฉลี่ยต่อเดือน/คนต่ำกว่า 4,000 บาท ร้อยละ 76.8 มีหนี้สินต่อคน/เดือนต่ำกว่า 35,000 บาท ร้อยละ 88.5 ไม่มีเอกสารสิทธิ์ในที่ดินทำกิน ร้อยละ 68.8เช่าที่ดินทำกิน ร้อยละ 90.6 ไม่มีปัจจัยการผลิตของตนเอง ร้อยละ 85.0 ขนาดกลุ่มอาชีพต่ำกว่า 50 คน ร้อยละ 60.0 ระยะเวลาอาศัยอยู่ในชุมชนต่ำกว่า 10 ปี ร้อยละ 46.5 ระยะทางจากบ้านถึงสถาบันฯต่ำกว่า 30 กิโลเมตร จำนวน 74.7 การรับข่าวสารของคนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันฯ ส่วนใหญ่รับข่าวสารจากสมาชิกสถาบันฯ ร้อยละ 37.9 มีการพูดคุยกันระหว่างพ่อ แม่ ลูก ๆ บ่อยครั้ง ร้อยละ 70.6 มีการพูดคุยกับเพื่อนฝูงในหมู่บ้านบ่อยครั้ง ร้อยละ 85.0 ปฏิบัติตามกฎหมาย กติกาของสังคม ร้อยละ 73.8 ไม่มีการไปหาเครือข่ายกลุ่มอาชีพ ร้อยละ 55.9 มีความไว้วางใจเพื่อน ญาติ พี่น้อง ร้อยละ 78.5

2. ระดับการมีส่วนร่วมของคนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชนจังหวัดสระแก้วมีค่าเฉลี่ยโดยรวมอยู่ในระดับน้อย ($\bar{X} = 1.02$ และ $S.D. = 0.59$) เมื่อพิจารณาค่าเฉลี่ยแต่ละด้านพบว่า ด้านที่มีค่าเฉลี่ยต่ำที่สุดคือด้านการมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล ($\bar{X} = 0.96$, $S.D.= 0.67$) ด้านการ

¹ อาจารย์ คณะบัณฑิตวิทยาลัย สถาบันเทคโนโลยีแห่งเอเชีย e-mail : kittiyanee_sai@hotmail.com โทร. 0-8129-15760

มีส่วนร่วมการวางแผนดำเนินกิจกรรม ($\bar{X} = 0.97$, S.D. = 0.67) และด้านการปฏิบัติการและดำเนินการ ($\bar{X} = 0.98$, S.D. = 0.68) ตามลำดับ

3. สรุปผลการศึกษาเปรียบเทียบระดับการมีส่วนร่วมของคนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชนจังหวัดสระแก้ว พบว่า

3.1 ปัจจัยส่วนบุคคล พบว่า เพศไม่มีความแตกต่างต่อการมีส่วนร่วมในสถาบันฯ แต่ อายุต่างกันมีส่วนร่วมในสถาบันฯแตกต่างกันในทุกด้าน ส่วนด้านการศึกษาและอาชีพ ต่างกัน การมีส่วนร่วมในสถาบันฯ แตกต่างกันในด้าน การค้นหาปัญหาและเหตุผล ด้านการวางแผนดำเนินกิจกรรม และด้านการปฏิบัติงานและดำเนินการ จำนวนสมาชิกในครอบครัวต่างกัน การมีส่วนร่วมในสถาบันแตกต่างกัน ในด้านการปฏิบัติงานและดำเนินการ

3.2 ปัจจัยทางเศรษฐกิจ พบว่า รายได้ รายจ่ายเฉลี่ยต่อเดือน หนี้สินต่อคน ต่างกัน มีส่วนร่วมในสถาบันฯ แตกต่างกันในทุกด้าน การเช่าที่ดินต่างกัน มีส่วนร่วมในสถาบันฯ แตกต่างกันในด้าน การค้นหาปัญหาและสาเหตุ ด้านการวางแผนดำเนินกิจกรรม และด้านการปฏิบัติงานและดำเนินการ การมีปัจจัยการผลิตของตนเองต่างกัน มีส่วนร่วมในสถาบันฯ แตกต่างกันในด้าน การปฏิบัติงานและดำเนินการ

3.3 ปัจจัยทางสังคม พบว่า ขนาดของกลุ่ม ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชน ระยะทางจากบ้านถึงสถาบันการเงิน การรับรู้ข่าวสาร ต่างกัน มีส่วนร่วมในสถาบันฯ แตกต่างกันในทุกด้าน

3.4 ทูทางสังคม พบว่า การพูดคุยกันระหว่างพ่อ แม่ ลูก การพูดคุยกับเพื่อนฝูงในหมู่บ้าน การปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ทางสังคม การไปหาเครือข่ายกลุ่มอาชีพ การไว้วางใจเพื่อน ญาติ พี่น้องต่างกัน มีส่วนร่วมในสถาบันแตกต่างกันในทุกด้าน

สรุปได้ว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของคนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชนจังหวัดสระแก้ว ประกอบด้วย 4 ปัจจัย คือ

1. ปัจจัยส่วนบุคคล ได้แก่ อายุ การศึกษา อาชีพ จำนวนสมาชิกในครอบครัว
2. ปัจจัยทางเศรษฐกิจ ได้แก่ รายได้ รายจ่าย หนี้สิน การเช่าที่ดินทำกิน ปัจจัยการผลิตของตนเอง
3. ปัจจัยทางสังคม ขนาดกลุ่ม ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ ระยะทางจากบ้านถึงสถาบัน การรับรู้ข่าวสารของสถาบันการเงินชุมชน

4. ทูทางสังคม ความสัมพันธ์ในครอบครัว กินข้าวร่วมกัน พูดคุย กิจกรรมกับเพื่อนบ้าน ความสัมพันธ์ที่ดี การรักษา กฎ ระเบียบ กติกาของสถาบันชุมชนสังคม การหาเครือข่ายกลุ่มอาชีพ ความไว้วางใจเพื่อน ญาติ พี่น้อง ความน่าเชื่อถือในคำพูด

ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า ปัจจัยส่วนบุคคล ปัจจัยทางเศรษฐกิจ ปัจจัยทางสังคม และ ทูทางสังคมมีส่วนร่วมของคนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ทูทางสังคมที่คนจนมีอยู่ ช่วยเปิดโอกาสให้คนจนได้รับรู้หรือเข้าถึงข้อมูลข่าวสารด้านการรับผลประโยชน์จากสถาบันฯ แม้นเพียงเล็กน้อย โดยผ่านสมาชิกคนอื่นแม้นตนเองจะไม่ได้เข้าร่วมในบางครั้ง

คำสำคัญ : การมีส่วนร่วม สถาบันการเงินชุมชน คนจน

Abstract

This research study concerning the participation of impoverished people in community financial institutes was conducted in Sakaeo province with the following objectives; 1) to examine individual, economic, and social factors as well as social capital of the impoverished members of community financial institutes in Sakaeo province, 2) to examine their levels of participation, and 3) to make a comparison of participation levels within the sampling of impoverished members of community financial institutes in Sakaeo province.

This qualitative research employed questionnaire inquiries as the main instrument to obtain data derived from a sample of 340 impoverished people in Sakaeo. Data analysis was conducted by an examination of the following statistics; frequency, percentage, mean, standard deviation, T-test, and F-test, with .05 level of significance. The results of this study can be concluded as follows;

(1) 51.5 % of impoverished members of the community financial institutes in Sakaeo were male, 38.8% aged 41 – 50 years old, 82.6% received primary education, 45.9% were freelancers, 34.7% were living in a family consisting of 5 people or more.

(2) 83.8% earned an average income of 1,501 – 2,000 baht per capita; in addition, 76.8% earned less than 4,000 baht per month, 88.5% had less than 35,000 baht monthly debt, 68.8% had not obtained title deeds to their land, 90.8% rented the land, and 85% did not possess the factors of production themselves.

(3) 60% belonged to occupational groups comprised of less than 50 members, 46.5% had lived in the community less than 10 years, 74.7% lived within 30 kilometers from the community financial institutes, 37.9% received information about the community financial institutes through other members.

(4) 70.6% appeared to often communicate with family members, e.g. between parents and children, 85% appeared to often communicate with groups of friends in the village, 73.8% complied with the rules and regulations of society, 55.9% had not tried networking, and 78.5% appeared to trust friends, family, and relatives

(5) The participation of impoverished people in community financial institutes was found to be at a low level ($\bar{X} = 1.02$ and S.D. = 0.59). Regarding the mean of each aspect, the aspect with the lowest mean was participation in evaluating and following up, planning and organizing the activities, and in operation, respectively.

(6) Regarding the comparative study on levels of participation in community financial institutes of impoverished people in Sakaeo, it can be concluded as follows;

Individual factors: It was found that gender did not affect the level of participation while age affected the level of participation in every aspect. Different levels of education and different occupations affected the level of participation in the following aspects; investigating problems and reasons, activity

planning, and operation. The individual factors concerning number of people in the family affected the level of participation in operation.

Economic factors: It was found that economic factors concerning average income per month and debt per capita affected the level of participation in every aspect whereas differences in land rental accounted for the level of participation in problem investigation, organization and planning and operation. In addition, ownership of factors of production were found to affect levels of participation in operation.

Social factors: The size of the group, duration of time living in the community, distance from home to community financial institute, and information reception were found to affect the level of participation in every aspect.

Social capital: It has been found that social capital factors concerning communication within the families, communication with friends in the villages, rule and regulation compliance, networking, trust between friends, family and relatives can affect levels of participation in every aspect.

It could be concluded that major factors accounting for levels of participation in community financial institutes of impoverished people in Sakaeo were comprised of four factors as follows;

- **Individual factors** including age, education, occupation, and number of people in family
- **Economic factors** including income, expenditure, debt, hire of property, and ownership of factors of production
- **Social factors** including size of the groups, duration of time living in the community, distance from home to community financial institute, and information reception
- **Social capital** including family bonds, communication and interaction within neighborhoods, good relationships, rule and regulation compliance, networking, trust in friends, family, and relatives, and reliability

The results also indicate that individual factors, economic factors, social factors and social capital have significantly influenced the participation of impoverished people in community financial institutes. It can be seen in the results that social capital allows impoverished people to access information concerning benefits they can get from the institute.

Keywords : Participation, Community Financial Institutes, The Impoverishe

บทนำ

ในช่วงปี พ.ศ. 2550 - 2553 รายงานของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สรุปปัญหาของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10 เกี่ยวกับการครองชีพของคนไทยไว้ว่า ความสามารถในการพึ่งพาตนเองของบุคคลลดลง และสัดส่วนการออมต่อผลิตภัณฑ์มวลรวมของประเทศลดลงอย่างต่อเนื่องจากร้อยละ 32.8 ในปี 2550 เป็นร้อยละ 29.6 ในปี 2552 และด้านคุณภาพชีวิตของคนไทยมีสัดส่วนคนจนลดลงเพียงเล็กน้อยจากร้อยละ 9.6 เหลือร้อยละ 8.7 ในปี 2553

ผลการวิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์ พบว่าประชากรที่อยู่ใต้เส้นความยากจนลดลงจากการดำเนินนโยบายการพัฒนาของรัฐทั้งในระยะสั้นและระยะยาว คือ (1) การเพิ่มและสร้างเสถียรภาพรายได้ของประชาชน การสร้างหลักประกันด้านรายได้แก่ผู้สูงอายุที่มีรายได้ไม่เพียงพอแก่การยังชีพหรือไม่สามารถประกอบอาชีพเลี้ยงตัวเองได้โดยจัดสรรเบี้ยยังชีพแก่ผู้สูงอายุที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไป (2) ด้านคุณภาพชีวิต มีการจัดให้เด็กทุกคนมีโอกาสได้รับการศึกษาฟรี 15 ปีตั้งแต่ระดับอนุบาลจนถึงมัธยมศึกษาตอนปลาย และปรับปรุงระบบการบริหารจัดการกองทุนให้สู้ยืมเพื่อการศึกษา (3) ด้านสวัสดิการทางสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ มีการจัดหาที่ดินทำกินให้แก่ผู้มีรายได้น้อย ส่งเสริมอาชีพและสร้างรายได้ สร้างความเข้มแข็งของกองทุนหมู่บ้านและแหล่งทุนอื่น ๆ ในระดับชุมชนให้มีกลไกที่โปร่งใสและมีประสิทธิภาพ (4) ด้านเศรษฐกิจ มีการจัดหาที่ดินทำกินให้แก่เกษตรกรยากจนในรูปของธนาคารที่ดิน เร่งรัดการออกเอกสารสิทธิให้แก่เกษตรกรยากจน และชุมชน

นอกจากนี้ผลการวิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์ ซึ่งว่าตั้งแต่ พ.ศ. 2531-2550 สัดส่วนรายได้กลุ่มประชากรคนรวยที่รวยที่สุดมีสัดส่วนรายได้เปรียบเทียบกับคนจนที่จนที่สุด คิดเป็น 11.88 เท่า และ 12.47 เท่า ในปี 2531 และ 2550 ตามลำดับ แสดงให้เห็นว่าปัญหาการกระจายรายได้มีความรุนแรงสูงขึ้น เนื่องจากแนวทางการพัฒนาประเทศที่ผ่านมาไม่ได้ให้ความสำคัญแก้ไขปัญหาผลกระทบของการพัฒนาต่อปัญหาการกระจายรายได้มากเท่าที่ควร (สำนักคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2553 : 19) อย่างไรก็ตาม แม้จำนวนคนจนจะลดลงแต่ปัญหาความเหลื่อมล้ำของรายได้ระหว่างคนเมืองกับชนบท หรือคนจนกับคนรวยยังคงมีอยู่และเพิ่มสูงขึ้นเพราะความร่ำรวยกระจุกตัวอยู่กับประชากรกลุ่มเดียว ในขณะที่ประชากรบางส่วนยังคงประสบกับปัญหาความยากจน ทั้งนี้บางส่วนเป็นเพราะการขาดโอกาสที่จะเข้าถึงแหล่งทุนซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลต่อความยากจน

ประเด็นปัญหาความยากจนเป็นปัญหาหลักระดับชาติที่ภาครัฐยังไม่สามารถจัดให้หมดสิ้นไปได้ ดังนั้นความเข้าใจในปัจจัยที่ช่วยลดปัญหาความยากจนและการเข้าถึงแหล่งเงินทุนจึงเป็นเรื่องของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ในปัจจุบันองค์กรทั้งภาครัฐและเอกชนได้พยายามช่วยกันหาทางแก้ไขปัญหานี้อย่างต่อเนื่อง

แนวคิดองค์กรการเงินระดับฐานราก เป็นแนวทางหนึ่งที่ถูกนำมาเป็นแนวทางแก้ไขปัญหาความยากจน โดยการพยายามสร้างแนวทางให้คนจนเข้าถึงแหล่งเงินทุนและมุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนฐานรากให้เข้มแข็ง โดยเรียกองค์กรการเงินในลักษณะนี้ว่ากองทุนหรือองค์กรการเงินชุมชน หลักคิดที่สำคัญคือการรวมกลุ่มได้ถูกนำมาใช้ประโยชน์โดยส่งเสริมให้ประชาชน โดยเฉพาะคนจนเข้าร่วมกลุ่มจัดตั้งองค์กรการเงินชุมชน และมุ่งหวังว่าหากคนจนได้มีส่วนร่วมในการคิด ตัดสินใจจะไม่เป็นเพียงการสร้างโอกาสให้เข้าจนเข้าถึงแหล่งเงินทุนเพื่อการสร้างอาชีพรายได้ให้ตนเองแล้ว ยังเป็นการพัฒนาความรู้ความสามารถของคนจนได้อีกด้วย

การแก้ไขปัญหาความยากจนในรูปแบบการตั้งกองทุนการเงินในชุมชนเป็นมาตรการที่รัฐบาลเกือบทุกยุคทุกสมัยใช้เป็นเครื่องมือสำคัญไม่เฉพาะในการกระตุ้นเศรษฐกิจชุมชน แต่ยังรวมถึงการพัฒนาการมีส่วนร่วมของคนจน โดยการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการบริหารจัดการกองทุนการเงิน และกล่าวได้ว่าเป็นการกระจายอำนาจให้กับท้องถิ่นในขณะเดียวกัน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2545:18)

แนวคิดเรื่องการจัดตั้งองค์กรการเงินระดับชุมชน (Microfinance Institutions: MFIs) หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ไมโครเครดิต (Microcredit) หรือ “สถาบันการเงินชุมชน” นี้ ในปัจจุบันองค์กรระหว่างประเทศ

หลายแห่งได้ตระหนักว่า “ไมโครเครดิต มีบทบาทสำคัญของการพัฒนาคนจนและพัฒนาประเทศ มีข้อมูลรายงานว่า กองทุนไมโครเครดิตที่กระจายอยู่ทั่วโลก ได้ปล่อยเงินกู้กับคนจน เพื่อการสร้างงาน สร้างอาชีพ สร้างรายได้จำนวนประมาณ 67 ล้านคน (Jude L. Fernando, 2006) อีกทั้งความสำคัญของกองทุนไมโครเครดิตในการช่วยคนจน ทำให้องค์การสหประชาชาติยกย่องว่า “เป็นเครื่องมือที่ปลดปล่อยให้ผู้คนจำนวนมากพ้นจากความยากจนควบคู่กับการส่งเสริมให้คนจนมีบทบาทและส่วนในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม” พร้อมกับกำหนดให้ปี ค.ศ.2005 เป็นปีแห่งไมโครเครดิต “The International Year of Microcredit” ธนาคารโลกเองได้หันมาสนใจและส่งเสริมไมโครเครดิตได้จัดให้มีการประชุมใหญ่ที่กรุงวอชิงตัน ประเทศสหรัฐอเมริกา เมื่อปี ค.ศ.1997

การรวมกลุ่มเพื่อจัดตั้งองค์กรการเงินชุมชนในรูปแบบของกองทุนเงินหมุนเวียนเพื่อสร้างโอกาสให้คนจนเข้าถึงการบริการทางการเงิน หรือเป็นแหล่งเงินทุนในการประกอบอาชีพ มีหลายรูปแบบ เช่น สหกรณ์ กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต ธนาคารข้าว กองทุน กลุ่มแม่บ้าน กองทุนส่งเสริมอาชีพสตรี กองทุนพัฒนาบทบาทสตรีซึ่งรูปแบบขององค์กรการเงินชุมชนดังกล่าวเกิดขึ้นจากการสนับสนุนงบประมาณจากภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชนหรือภาคีการพัฒนาอื่น ๆ ส่งผลให้ในแต่ละชุมชนมีกองทุนอยู่หลายรูปแบบ แต่เป้าหมายการดำเนินงานใกล้เคียงกันคือการเปิดโอกาสให้คนจนได้เข้าถึงแหล่งเงินทุนในการประกอบอาชีพเพื่อสร้างรายได้

สำหรับประเทศไทยขององค์กรการเงินชุมชนบางส่วนหนึ่งยังไม่ประสบความสำเร็จมากนัก เพราะยังมีคนจนที่ได้รับประโยชน์จากการดำเนินโครงการยังมีจำนวนไม่มาก รายงานการประเมินความยากจนในปี พ.ศ.2550 - 2553 ระบุว่า กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองมีคนจนร้อยละ 9.97 ของจำนวนคนจนทั้งหมดสามารถกู้ยืมเงิน ไปประกอบอาชีพ เช่นเดียวกับ การสำรวจความคิดเห็นของสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (2550) พบว่า คณะกรรมการของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองบางแห่งมักไม่ปล่อยสินเชื่อแก่กลุ่มคนจน เนื่องจากมีความเสี่ยงสูงในการชำระคืนเงินกู้ได้ อีกทั้งยังไม่มีผู้ค้ำประกันการกู้ยืม

อย่างไรก็ตามมีสถาบันการเงินชุมชนบางแห่งที่ได้เปิดโอกาสให้สินเชื่อกลุ่มผู้มีรายได้น้อยเฉลี่ยต่อเดือนต่ำกว่า 10,000 บาท ไม่มีหลักประกันในการขอสินเชื่อและไม่มีคุณสมบัติเพียงพอต่อการไปใช้บริการสินเชื่อจากธนาคารพาณิชย์กู้ยืมเงินเพื่อการการสร้างงานสร้างอาชีพเพื่อเลี้ยงดูตนเองและครอบครัว แต่การมีส่วนร่วมในการคิด ในการตัดสินใจ ซึ่งเป็นเป้าหมายหลักที่สำคัญของการรวมกลุ่มเป็นองค์กรการเงินชุมชนเพื่อการพัฒนาบทบาท ศักยภาพของคนจนยังเป็นประเด็นที่ไม่เป็นที่แน่ชัดว่าคนจนได้เข้าไปมีส่วนร่วมในสถาบันการเงินชุมชนอย่างไร

การศึกษาการมีส่วนร่วมในสถาบันการเงินชุมชนของคนจนจึงเป็นเรื่องที่สำคัญและน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะการมีส่วนร่วมในขั้นตอนต่าง ๆ เป็นการพัฒนาทุนมนุษย์ของคนจนเพื่อการช่วยลดปัญหาความยากจนอย่างยั่งยืนในการวิจัยครั้งนี้จึงสนใจศึกษาการมีส่วนร่วมของสมาชิกที่เป็นคนจนในสถาบันการเงินชุมชนในจังหวัดสระแก้ว ในด้านการบริหารจัดการ กระบวนการทำงาน การเสนอความคิดเห็นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือปรับปรุง การรับผลประโยชน์จากสถาบันการเงินชุมชน และการประเมินผลที่เกิดจากการจัดการสถาบันการเงินชุมชน ตามหลักการสำคัญของการจัดตั้งองค์กรชุมชนที่ต้องการสร้างเวทีให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ จากที่กล่าวมาทั้งหมดในข้างต้น จึงเป็นที่มาของการศึกษาเรื่อง การมีส่วนร่วมในสถาบันการเงินชุมชนของคนจนในจังหวัดสระแก้ว ซึ่งมีประเด็นคำถาม คือ สถาบันการเงิน

ชุมชนในจังหวัดสระแก้วเป็นอย่างไร การมีส่วนร่วมของคณจณในสถาบันการเงินชุมชนเป็นอย่างไร ซึ่งการวิจัยในครั้งนี้จะเป็นกรณีตัวอย่างให้แก่ชุมชนอื่น ๆ ในเขตภาคกลางและภาคอื่น ๆ นำไปศึกษาเพื่อความเข้าใจและส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยเฉพาะคณจณให้ได้รับประโยชน์สูงสุดทั้งเชิงปริมาณและคุณภาพ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ คือ

1. เพื่อศึกษาปัจจัยส่วนบุคคล ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ ปัจจัยทางสังคม และทุนทางสังคมของคณจณที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชนจังหวัดสระแก้ว
2. เพื่อศึกษาระดับการมีส่วนร่วมของคณจณที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชนจังหวัดสระแก้ว
3. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบระดับการมีส่วนร่วมของคณจณที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชนจังหวัดสระแก้ว

นิยามศัพท์เฉพาะ

คณจณ หมายถึง หัวหน้าครัวเรือนที่มีรายได้ต่ำกว่า 30,000 บาท/คณ/ปี มีความขัดสนด้านสังคม การเมือง วัฒนธรรม อาจมีปัญหาด้านสุขภาพ ไม่ได้รับการศึกษาหรือการศึกษาน้อย มีลูกมาก มีคนป่วยเรื้อรังอยู่ในครัวเรือนและเป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชนบ้านวังใหม่จำนวนทั้งสิ้น 340 คน

การมีส่วนร่วม หมายถึง การมีส่วนร่วมของคณจณในสถาบันการเงินชุมชนบ้านวังใหม่ตำบลเบญจขจร อำเภอลดงหาด จังหวัดสระแก้ว ในการดำเนินกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งในสถาบันการเงินชุมชน คือ เริ่มตั้งแต่การร่วมค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา ส่วนร่วมในการวางแผนการบริหารจัดการ ส่วนร่วมในกระบวนการทำงานดำเนินการกิจกรรมต่างๆ ส่วนร่วมรับผลประโยชน์จากสถาบันการเงินชุมชน และส่วนร่วมติดตามประเมินผลของสถาบันการเงินชุมชน

สถาบันการเงินชุมชน หมายถึง กองทุนที่จัดตั้งขึ้นโดยรัฐบาลจัดสรรเงินอุดหนุนให้แก่หมู่บ้านหรือชุมชนเมือง กองทุนละ 1 ล้านบาท โดยมีแนวความคิดจากเงินทุนที่ได้จากสมาชิก ได้แก่ เงินรับฝากเงินสัจจะ เงินหุ้น หรือเงินสนับสนุนจากภาครัฐ รวมไปถึงเงินกู้ยืมจากแหล่งอื่น นำมารวมกันจัดตั้งสถาบันการเงินชุมชน

ขอบเขตของการวิจัย

ประชากร

หัวหน้าครัวเรือนที่มีรายได้ต่ำกว่า 30,000 บาท/คณ/ปี และขัดสนด้านสังคม การเมือง อาจมีปัญหาด้านสุขภาพ ไม่ได้รับการศึกษาหรือการศึกษาน้อย มีลูกมาก มีคนป่วยเรื้อรังอยู่ในครัวเรือน และเป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชนบ้านวังใหม่จำนวนทั้งสิ้น 340 คน

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ทราบระดับการมีส่วนร่วมที่สำคัญของสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งเป็นกลุ่มคนจน เป็นกลุ่มเฉพาะที่โดยทั่วไปจะเป็นการศึกษาจากสมาชิกโดยรวมไม่ได้แยกกลุ่มสมาชิก ดังนั้นจึงทำให้เห็นความชัดเจนของการมีส่วนร่วมขอสมาชิกกลุ่มนี้ว่ามีส่วนร่วมด้านใด มากน้อยเพียงใด ตลอดจนสามารถสะท้อนความคิดเห็นและความต้องการที่แท้จริงอันจะนำไปสู่การพัฒนาเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของสมาชิกกลุ่มคนจนให้มีความทัดเทียมกับกลุ่มอื่น ๆ ซึ่งจะแสดงถึงการพัฒนาชุมชนให้มีความเข้มแข็งและพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืนต่อไป

2. ทำให้แนวทางในการปรับปรุงและแก้ปัญหาชุมชนในการมีส่วนร่วมกับสถาบันการเงินชุมชนหรือกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองและโครงการพัฒนาอื่นที่มีลักษณะคล้ายกันของตำบลเบญจขจร อำเภอคลองหาด จังหวัดสระแก้ว เพื่อเป็นการสร้างกระบวนการเรียนรู้และการจัดการกลุ่มชุมชนโดยชุมชนเอง

3. ทำให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะองค์กรภาครัฐ เช่น พัฒนาชุมชน จังหวัดสระแก้ว องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนหน่วยงานอื่น ๆ สามารถนำข้อมูลจากการวิจัยนี้ เป็นแนวทางการพัฒนาระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนในสถาบันการเงินชุมชน กองทุนหมู่บ้าน กองทุนกลุ่มสัจจะอื่น ๆ ของตำบลเบญจขจร อำเภอคลองหาด จังหวัดสระแก้ว

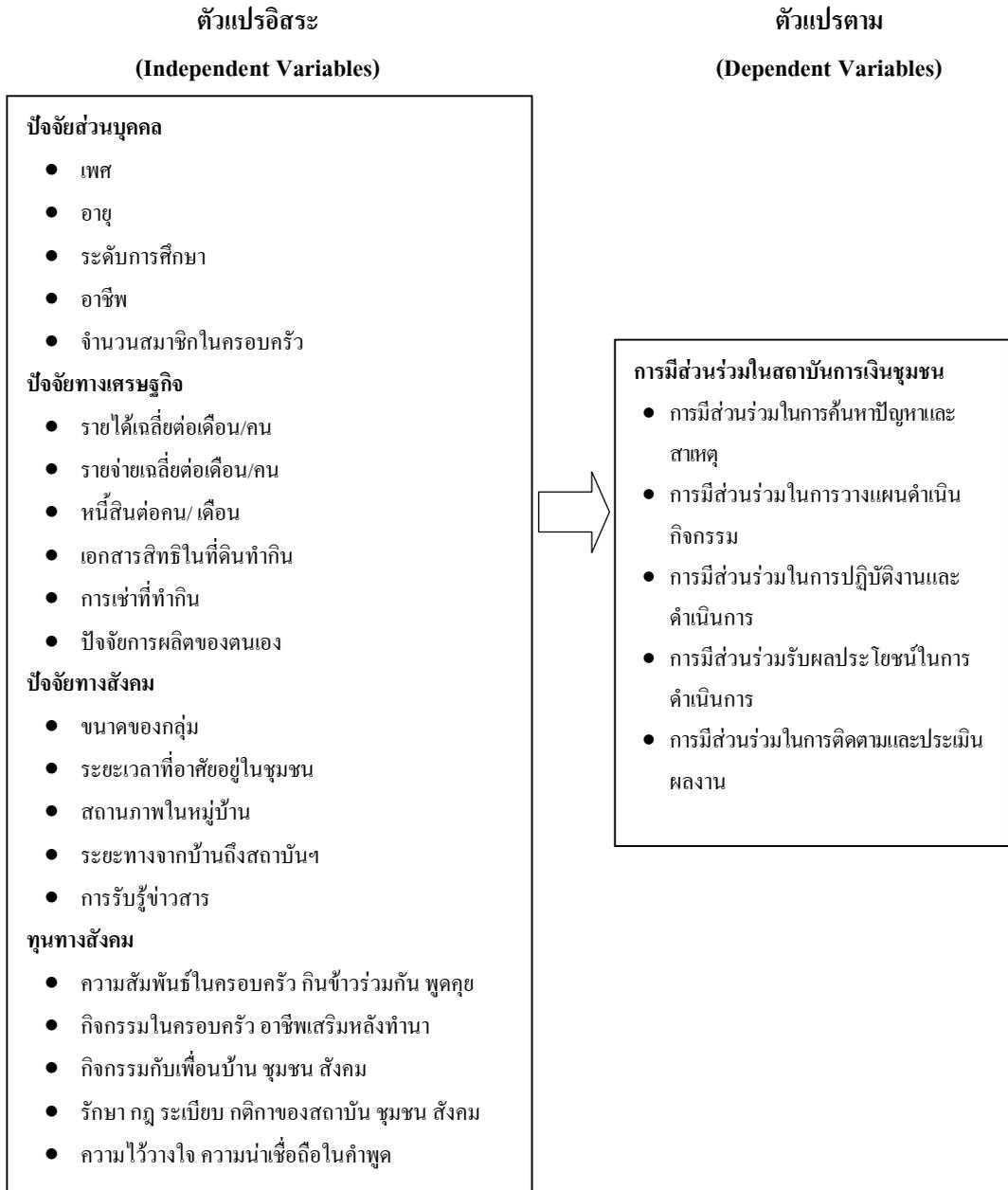
วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมในสถาบันการเงินชุมชนของคนจนในจังหวัดสระแก้วผู้วิจัยได้ทบทวนแนวคิด ทฤษฎีและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง เพื่อสร้างกรอบแนวคิดการวิจัยดังนี้

1. การมีส่วนร่วม
2. ทฤษฎีความยากจน
3. สินเชื่อฐานราก
4. องค์กรการเงินชุมชน
5. สถาบันการเงินชุมชน
6. ทฤษฎีทุนทางสังคม
7. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาทฤษฎี แนวคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดกรอบแนวความคิดในการวิจัย ซึ่งแสดงความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรอิสระ และตัวแปรตาม ไว้ดังนี้

ภาพที่ 1.1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาการมีส่วนร่วมในสถาบันการเงินชุมชนของคนจนในจังหวัดสระแก้ว ใช้วิธีวิจัยที่หลากหลายเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องและสมบูรณ์ จึงประกอบด้วยวิธีการวิจัยดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาเอกสาร (Documentary Study) เป็นการศึกษาข้อมูลทุติยภูมิในระยะแรก เพื่อเข้าใจพัฒนาการของสถาบันการเงินชุมชน เพื่อให้ทราบกระบวนการก่อเกิด นโยบาย วัตถุประสงค์

โครงสร้างการดำเนินงาน และรูปแบบการดำเนินงาน โดยศึกษาจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกัน จากนั้นนำข้อมูลมาวิเคราะห์ เป็นข้อมูลพื้นฐาน ในการเข้าหาแหล่งทุนของชุมชน และเป็นกรอบแนวความคิด ในการสร้างแบบสัมภาษณ์ ค้นพบข้อมูลของการมีส่วนร่วมในสถาบันการเงินชุมชนของคนจนซึ่งเป็นการศึกษาเอกสาร 2 ประเภท ประเภทแรกเอกสารที่เป็นทางการ เช่น บทความในวารสารทั้งในและต่างประเทศ รายงานประจำปี รายงานวิจัย เป็นต้น และประเภทที่สองเป็นเอกสารที่ไม่เป็นทางการ เช่น สมุดบันทึกการมาเยี่ยมของผู้ศึกษาชุมชน สมุดฉบับบันทึก เป็นต้น

ขั้นตอนที่ 2 ศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในสถาบันการเงินชุมชนใน 4 ปัจจัย คือ (1) ปัจจัยส่วนบุคคล (2) ปัจจัยทางเศรษฐกิจ (3) ปัจจัยทางสังคม (4) ทุนทางสังคม และศึกษาถึงระดับการมีส่วนร่วมในสถาบันการเงินชุมชนของคนจนในจังหวัดสระแก้วใน 5 ด้าน คือ (1) การมีส่วนร่วมค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา (2) การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม (3) การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานและดำเนินการ (4) การมีส่วนร่วมรับผลประโยชน์ในการดำเนินการ (5) การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลงาน รวมทั้งเปรียบเทียบปัจจัยเกี่ยวข้องทั้ง 4 ปัจจัยดังกล่าวเพื่อพิสูจน์ว่ามีปัจจัยใดมีความแตกต่างกับลักษณะการมีส่วนร่วมแต่ละด้านหรือไม่

ขั้นตอนที่ 3 ประชากรที่ศึกษาในครั้งนี้คือ มุ่งศึกษาคนจนที่เป็นสมาชิกของสถาบันการเงินบ้านวังใหม่ จังหวัดสระแก้ว เพราะจังหวัดสระแก้วมีจำนวนคนจนสูงเป็นอันดับหนึ่งในเขตภาคกลางของประเทศไทย (ข้อมูลจากการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2556) และมีสถาบันการเงินชุมชนเพียงแห่งเดียวในจังหวัดสระแก้ว คนจนที่มุ่งศึกษา คือ หัวหน้าครัวเรือนที่มีรายได้ต่ำกว่า 30,000 บาท/คน/ปี และขาดด้านสังคม การเมือง อาจมีปัญหาด้านสุขภาพ ไม่ได้รับการศึกษาหรือการศึกษาน้อย มีลูกมาก มีคนป่วยเรื้อรังอยู่ในครัวเรือน (ข้อมูลความจำเป็นพื้นฐานของชีวิต กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย พ.ศ.2556) และต้องเป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชนบ้านวังใหม่ด้วย มีจำนวนทั้งสิ้น 340 คน

ผลการวิจัย

1. ข้อมูลปัจจัยส่วนบุคคลของคนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชนจังหวัดสระแก้ว พบว่าเป็นเพศชาย จำนวน 175 คน คิดเป็นร้อยละ 51.5 มีอายุ 41-50 ปี จำนวน 132 คน คิดเป็นร้อยละ 38.8 มีระดับการศึกษาประถมศึกษา จำนวน 281 คน คิดเป็นร้อยละ 82.6 มีอาชีพรับจ้าง จำนวน 156 คน คิดเป็นร้อยละ 45.9 มีจำนวนสมาชิกในครอบครัวมากกว่า 5 คน จำนวน 118 คน คิดเป็นร้อยละ 34.7

2. ข้อมูลปัจจัยทางเศรษฐกิจของคนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชนจังหวัดสระแก้ว พบว่า ส่วนใหญ่มีรายได้เฉลี่ยต่อเดือน/คน 1,501 - 2,000 บาท จำนวน 285 คน คิดเป็นร้อยละ 83.8 มีรายจ่ายเฉลี่ยต่อเดือน/คน ต่ำกว่า 4,000 บาท จำนวน 261 คน คิดเป็นร้อยละ 76.8 มีหนี้สินต่อคน/เดือน ต่ำกว่า 35,000 บาท จำนวน 301 คน คิดเป็นร้อยละ 88.5 ไม่มีเอกสารสิทธิ์ในที่ดินทำกิน จำนวน 234 คน คิดเป็นร้อยละ 68.8 มีการเช่าที่ดินทำกิน จำนวน 308 คน คิดเป็นร้อยละ 90.6 ไม่มีปัจจัยการผลิตของตนเอง จำนวน 289 คน คิดเป็นร้อยละ 85.0

3. ข้อมูลปัจจัยทางสังคมของคนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชนจังหวัดสระแก้ว พบว่า ส่วนใหญ่ขนาดของกลุ่มต่ำกว่า 50 คน มีจำนวน 206 คน คิดเป็นร้อยละ 60.0 อาศัยอยู่ในชุมชนมีระยะเวลาต่ำกว่า 10 ปี มีจำนวน 158 คน คิดเป็นร้อยละ 46.5 มีระยะทางจากบ้านถึงสถาบันการเงินชุมชนต่ำกว่า 30 กิโลเมตร มีจำนวน 254 คน คิดเป็นจำนวน 74.7 การรับข่าวสารของคนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันฯ ส่วนใหญ่รับข่าวสารจากสมาชิกสถาบันฯ มีจำนวน 129 คน คิดเป็นร้อยละ 37.9

4. ข้อมูลทุนทางสังคมของคนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชนจังหวัดสระแก้ว พบว่า ส่วนใหญ่มีการพูดคุยกันระหว่างพ่อ แม่ ลูก ๆ บ่อยครั้ง จำนวน 240 คน คิดเป็นร้อยละ 70.6 มีการพูดคุยกับเพื่อนฝูงในหมู่บ้าน บ่อยครั้ง จำนวน 289 คน คิดเป็นร้อยละ 85.0 มีการปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ กติกาของสังคม จำนวน 251 คน คิดเป็นร้อยละ 73.8 ไม่มีการไปหาเครือข่ายกลุ่มอาชีพ มีจำนวน 190 คน คิดเป็นร้อยละ 55.9 มีความไว้วางใจเพื่อน ญาติ พี่น้อง จำนวน 267 คน คิดเป็นร้อยละ 78.5

5. ข้อมูลระดับการมีส่วนร่วมของคนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชนจังหวัดสระแก้ว พบว่า ระดับการมีส่วนร่วมของคนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชนจังหวัดสระแก้วมีค่าเฉลี่ยโดยรวมอยู่ในระดับน้อย ($\bar{X} = 1.02$ และ S.D. = 0.59) เมื่อพิจารณาค่าเฉลี่ยแต่ละด้านพบว่า ด้านที่มีค่าเฉลี่ยต่ำที่สุดคือด้านการมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล ($\bar{X} = 0.96$, S.D.= 0.67) ด้านการมีส่วนร่วมการวางแผนดำเนินกิจกรรม ($\bar{X} = 0.97$,S.D. = 0.67) และด้านการปฏิบัติการและดำเนินการ ($\bar{X} = 0.98$, S.D. = 0.68) ตามลำดับ

6. การทดสอบสมมติฐาน

6.1 การทดสอบเปรียบเทียบความแตกต่างของค่าเฉลี่ยของการมีส่วนร่วมของคนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชนจังหวัดสระแก้ว จำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล พบว่า

6.1.1 เพศต่างกัน การมีส่วนร่วมของคนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชนจังหวัดสระแก้ว ไม่แตกต่างกันในทุกด้าน

6.1.2 อายุต่างกัน การมีส่วนร่วมของคนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชนจังหวัดสระแก้ว แตกต่างกันในทุกด้าน และจากผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า คนจนที่เป็นสมาชิกช่วงอายุ 30-40 ปี มีส่วนร่วมทุกด้าน มากกว่าสมาชิกที่มีอายุต่ำกว่า 30 ปี, 41-50 ปี, 51-60 ปี และมากกว่าอายุ 61 ปีขึ้นไป

6.1.3 การศึกษาต่างกัน การมีส่วนร่วมของคนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชนจังหวัดสระแก้ว แตกต่างกันในการค้นหาปัญหาและเหตุผล ด้านการวางแผนดำเนินกิจกรรม และด้านการปฏิบัติงานและดำเนินการ และจากผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่าคนจนที่เป็นสมาชิกมีการศึกษาระดับประถม และระดับมัธยมศึกษา มีส่วนร่วมด้านการค้นหาปัญหาและเหตุผล ด้านการวางแผนดำเนินกิจกรรม และด้านการปฏิบัติงานและดำเนินการ มากกว่าคนจนที่มีการศึกษาระดับต่ำกว่าประถม หรือ ป.4

6.1.4 อาชีพต่างกัน การมีส่วนร่วมของคนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชนจังหวัดสระแก้ว แตกต่างกันในการค้นหาปัญหาและสาเหตุ ด้านการวางแผนดำเนินกิจกรรม และด้านการปฏิบัติงานและดำเนินการ จากผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่าอาชีพรับจ้างมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุ ด้านการวางแผนดำเนินกิจกรรม และด้านการปฏิบัติงานและดำเนินการ มากกว่าอาชีพเกษตรกร และมากกว่าไม่มีอาชีพ

6.1.5 จำนวนสมาชิกในครอบครัวต่างกัน การมีส่วนร่วมของคนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชนจังหวัดสระแก้ว แตกต่างกันในด้านการปฏิบัติงานและดำเนินการ และจากผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่าด้านปฏิบัติการและการดำเนินการของคนจนที่มีจำนวนสมาชิกในครอบครัว 3 คน มีการปฏิบัติการและดำเนินการ มากกว่าคนจนที่มีจำนวนสมาชิกในครอบครัวต่ำกว่า 3 คน และมากกว่าจำนวน 4 คน

6.2 การทดสอบเปรียบเทียบความแตกต่างของค่าเฉลี่ยของการมีส่วนร่วมของคนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชนจังหวัดสระแก้ว จำแนกตามปัจจัยทางเศรษฐกิจ พบว่า

6.2.1 รายได้เฉลี่ยต่อเดือนต่างกัน การมีส่วนร่วมของคนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชนจังหวัดสระแก้ว แตกต่างกันในทุกด้าน และจากผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่าคนจนที่มีรายได้เฉลี่ยต่อเดือน 1,000-1,500 บาท มีส่วนร่วมทุกด้าน มากกว่าคนจนที่มีรายได้เฉลี่ยต่อเดือน 1,510-2,000 บาท (.7503*) และมากกว่าคนจนที่มีรายได้เฉลี่ย 2,001 บาทขึ้นไป

6.2.2 รายจ่ายเฉลี่ยต่อเดือนต่างกัน การมีส่วนร่วมของคนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชนจังหวัดสระแก้ว แตกต่างกันในทุกด้าน

6.2.3 หนี้สินต่อคนต่างกัน การมีส่วนร่วมของคนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชนจังหวัดสระแก้ว แตกต่างกันในทุกด้าน

6.2.4 การมีเอกสารสิทธิในที่ดินทำกินต่างกัน การมีส่วนร่วมของคนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชนจังหวัดสระแก้ว ไม่แตกต่างกันในทุกด้าน

6.2.5 การเช่าที่ดินต่างกัน การมีส่วนร่วมของคนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชนจังหวัดสระแก้ว แตกต่างกันในด้านการค้นหาปัญหาและสาเหตุ ด้านการวางแผนดำเนินกิจกรรม และด้านการปฏิบัติงานและดำเนินการ

6.2.6 ปัจจัยการผลิตของตนเองต่างกัน การมีส่วนร่วมของคนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชนจังหวัดสระแก้ว แตกต่างกันในด้านการปฏิบัติงานและดำเนินการ

6.3 การทดสอบเปรียบเทียบความแตกต่างของค่าเฉลี่ยการมีส่วนร่วมของคนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชนจังหวัดสระแก้ว จำแนกตามปัจจัยทางสังคม พบว่า

6.3.1 ขนาดของกลุ่มอาชีพต่างกัน การมีส่วนร่วมของคนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชนจังหวัดสระแก้ว แตกต่างกันในทุกด้าน และจากผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่าขนาดของกลุ่มต่ำกว่า 50 คน มีการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา มากกว่าคนจนที่เป็นสมาชิกที่มีขนาดของกลุ่ม 101-150 คน และขนาดของกลุ่มต่ำกว่า 50 คน ยังมีการวางแผนดำเนินกิจกรรมการปฏิบัติและการดำเนินการ รับผลประโยชน์ในการดำเนินงาน การติดตามและการประเมินผลมากกว่าคนจนที่เป็นสมาชิกที่มีขนาดของกลุ่ม 101-150 คน และมากกว่าขนาดของกลุ่ม 151 คนขึ้นไป

6.3.2 ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชนต่างกัน การมีส่วนร่วมของคนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชนจังหวัดสระแก้ว แตกต่างกันในทุกด้าน และจากผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่าระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชนต่ำกว่า 10 ปี มีส่วนร่วมทุกด้าน มากกว่าคนจนที่เป็นสมาชิกที่มีระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชน 10-20 ปี, 21-30 ปี และมากกว่าระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชน 31 ปีขึ้นไป

6.3.3 ระยะทางจากบ้านถึงสถาบันการเงินต่างกัน การมีส่วนร่วมของคนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชนจังหวัดสระแก้วแตกต่างกันในทุกด้าน และจากผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่าระยะทางจากบ้านถึงสถาบันการเงินชุมชนต่ำกว่า 30 กิโลเมตร มีส่วนร่วมทุกด้านมากกว่า คนจนที่เป็นสมาชิกที่มีระยะทางจากบ้านถึงสถาบัน 30-50 กิโลเมตร, 51-100 กิโลเมตร และมากกว่าระยะทางจากบ้านถึงสถาบัน 101 กิโลเมตรขึ้นไป

6.3.4 สถานภาพในหมู่บ้านต่างกัน การมีส่วนร่วมของคนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชนจังหวัดสระแก้วไม่แตกต่างกันในทุกด้าน

6.3.5 การรับข่าวสารของคนจนต่างกัน การมีส่วนร่วมของคนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชนจังหวัดสระแก้วแตกต่างกันในทุกด้าน และจากผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่าการรับข่าวสารจากสถาบันการเงินชุมชน มีส่วนร่วมทุกด้านมากกว่าที่มีการรับข่าวสาร จากสมาชิกสถาบัน ที่ประชุมสถาบัน เสียงตามสาย จากเว็บไซต์สถาบัน คนในหมู่บ้าน และมากกว่าการรับข่าวสารจากเจ้าหน้าที่สถาบัน

6.4 การทดสอบเปรียบเทียบความแตกต่างของค่าเฉลี่ยของการมีส่วนร่วมของคนจนที่เป็นสมาชิกสถาบันการเงินชุมชนในจังหวัดสระแก้ว จำแนกตามทุนทางสังคม พบว่า

6.4.1 การพูดคุยกันระหว่างพ่อ แม่ ลูกต่างกัน การมีส่วนร่วมของคนจนที่เป็นสมาชิกสถาบันการเงินชุมชนในจังหวัดสระแก้วแตกต่างกันในทุกด้าน และจากผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่าคนจนที่เป็นสมาชิกที่มีการพูดคุยกันระหว่างพ่อ แม่ ลูก บ่อยครั้ง มีส่วนร่วมทุกด้านมากกว่าคนจนที่เป็นสมาชิกที่ไม่มีการพูดคุยกันระหว่างพ่อ แม่ ลูก และมากกว่าการพูดคุยกันระหว่างพ่อ แม่ ลูก นาน ๆ ครั้ง

6.4.2 การพูดคุยกับเพื่อนฝูงในหมู่บ้านต่างกัน การมีส่วนร่วมของคนจนที่เป็นสมาชิกสถาบันการเงินชุมชนในจังหวัดสระแก้วแตกต่างกันในทุกด้าน และจากผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่าคนจนที่เป็นสมาชิกที่มีการพูดคุยกับเพื่อนฝูงในหมู่บ้านบ่อยครั้ง มีส่วนร่วมทุกด้านมากกว่าคนจนที่เป็นสมาชิกที่มีการพูดคุยกับเพื่อนฝูงในหมู่บ้านนาน ๆ ครั้ง

6.4.3 การปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ทางสังคมต่างกัน การมีส่วนร่วมของคนจนที่เป็นสมาชิกสถาบันการเงินชุมชนในจังหวัดสระแก้วแตกต่างกันในทุกด้าน และจากผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่าคนจนที่เป็นสมาชิกที่มีการปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ทางสังคมบ่อยครั้ง มีส่วนร่วมทุกด้านมากกว่าคนจนที่เป็นสมาชิกที่ไม่มีการปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ทางสังคม และมากกว่าสมาชิกที่มีการปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ทางสังคมนาน ๆ ครั้ง

6.4.4 การไปหาเครือข่ายกลุ่มอาชีพต่างกัน การมีส่วนร่วมของคนจนที่เป็นสมาชิกสถาบันการเงินชุมชนในจังหวัดสระแก้ว แตกต่างกันในทุกด้าน และจากผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่าคนจนที่เป็นสมาชิกที่มีการไปหาเครือข่ายกลุ่มอาชีพนาน ๆ ครั้ง มีส่วนร่วมทุกด้าน มากกว่าคนจนที่เป็นสมาชิกที่ไม่มีการไปหาเครือข่ายกลุ่มอาชีพ และคนจนที่เป็นสมาชิกที่มีการไปหาเครือข่ายกลุ่มอาชีพบ่อยครั้ง มีส่วนร่วมทุกด้าน มากกว่าคนจนที่เป็นสมาชิกที่ไม่มีการไปหาเครือข่ายกลุ่มอาชีพ

6.4.5 การไว้วางใจเพื่อน ญาติ พี่น้องต่างกัน การมีส่วนร่วมของคนจนที่เป็นสมาชิกสถาบันการเงินชุมชนในจังหวัดสระแก้วแตกต่างกันในทุกด้าน และจากผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่าคนจนที่เป็นสมาชิกที่มีการไว้วางใจเพื่อนและญาติพี่น้องบ่อยครั้ง มีส่วนร่วมทุกด้านมากกว่าคนจนที่เป็นสมาชิกที่ไม่มีการไว้วางใจเพื่อนและญาติพี่น้อง และมากกว่าคนจนที่เป็นสมาชิกที่มีการไว้วางใจเพื่อนและญาติพี่น้องนาน ๆ ครั้ง

อภิปรายผลการวิจัย

ผลการค้นพบจากการศึกษาครั้งนี้ มีประเด็นที่ควรอภิปรายดังต่อไปนี้

1. การมีส่วนร่วมในสถาบันการเงินชุมชนของคนจน โดยภาพรวมทุกปัจจัยของคนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชนจังหวัดสระแก้ว มีส่วนร่วมในระดับน้อยสามารถแยกอภิปรายได้ดังนี้

1.1 ด้านการค้นหาปัญหาและเหตุผล พบว่า ระดับการมีส่วนร่วมของคนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชน มีค่าเฉลี่ยโดยรวมอยู่ในระดับน้อย ($\bar{X} = 1.03$ และ S.D. = 0.68) ทั้งนี้อาจเป็นเพราะผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีอาชีพรับจ้างทั่วไปต้องออกไปทำงานเพื่อเลี้ยงชีพทุกวันไม่สามารถปลีกตัวเข้าร่วมกิจกรรมของสถาบันการเงินชุมชนได้อย่างเต็มที่ แต่อาชีพรับจ้างยังมีส่วนร่วมด้านการค้นหาปัญหาและสาเหตุมากกว่า คนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชน ที่ประกอบอาชีพทำเกษตรกรรมและมากกว่าไม่มีอาชีพ นอกจากนี้อาจเป็นเพราะสถาบันการเงินชุมชนในที่นี้ไม่ได้เกิดจากการริเริ่มของชุมชนโดยตรง หากแต่เป็นโครงการที่ถูกชักชวนให้เข้าร่วมตามโครงการและนโยบายของภาครัฐจึงทำให้ไม่มีความรู้สึกเป็นเจ้าของ นอกจากนี้ยังขาดจิตสำนึกร่วมกันในการเป็นเจ้าของสถาบันการเงินชุมชน สอดคล้องกับแนวคิดของปรีดี ไชติช่วง และคณะ (2557) ที่มองการมีส่วนร่วมของประชาชนว่าเป็นไปตามระดับของลักษณะการเข้าร่วม เช่น ถูกบังคับให้มีส่วนร่วม ถูกหลอกล่อให้เข้าร่วม และถูกชักชวนให้เข้าร่วม ลักษณะเหล่านี้จะได้รับความร่วมมือไม่เต็มที่ และอาจเห็นว่าสถาบันการเงินชุมชนมีคณะกรรมการบริหารงานอยู่แล้ว ตนเองมีบทบาทน้อยจึงไม่ค่อยเข้าร่วมประชุมใหญ่สามัญประจำปี การคัดเลือกกรรมการสถาบันการเงินชุมชน รวมทั้งไม่กล้าเสนอความคิดเห็นในที่ประชุม และอาจเป็นเพราะสถานภาพที่ยากจนคิดว่าตนเองด้อยค่าในสังคม ไม่มีความมั่นใจ ไม่มีความรู้ จึงไม่พร้อมที่จะมีส่วนร่วมในสถาบันการเงินชุมชน

2. ด้านการวางแผนดำเนินกิจกรรม พบว่า ระดับการมีส่วนร่วมของคนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชน ด้านการวางแผนดำเนินกิจกรรม มีค่าเฉลี่ยโดยรวมอยู่ในระดับน้อย ($\bar{X} = 0.97$ และ S.D. = 0.67) เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อพบว่า มีอยู่ในระดับน้อยทุกด้าน ทั้งนี้อาจเนื่องจากคนจนที่เป็นสมาชิกไม่มีส่วนร่วมในการพิจารณางบประมาณ หรือแก้ปัญหาของสถาบันการเงินฯ ไม่มีแผนงานที่สมาชิกคิดร่วมกัน ไม่มีส่วนร่วมในการวางแผนในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นตามความต้องการของสมาชิก ไม่มีส่วนร่วมในการวางแผนกำหนดอัตราดอกเบี้ยในการกู้ยืม รวมทั้งไม่มีส่วนร่วมในการประชุมวางแผนกับคณะกรรมการในการทำงานของสถาบันฯ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของประจักษ์ ผลเรือง (2546) ที่พบว่า ปัญหาสำคัญในการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน คือ ระดับการศึกษาของกรรมการและสมาชิกที่ทำให้มีความรู้และทักษะไม่เพียงพอในการปฏิบัติงาน การกำหนด วัสดุทัศน เป้าหมาย และวางแผนกลยุทธ์การทำงาน ตลอดจนปัญหาด้านโครงสร้างส่วนบุคคล และโครงสร้างทางเศรษฐกิจของสมาชิกที่ส่วนใหญ่เป็นผู้สูงวัย ฐานะความเป็นอยู่ที่ยากจน และพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในระดับน้อย

3. ด้านการปฏิบัติและการดำเนินการ พบว่า ระดับการมีส่วนร่วมของคนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชน ด้านการปฏิบัติและดำเนินการ มีค่าเฉลี่ยโดยรวมอยู่ในระดับน้อย ($\bar{X} = 0.98$ และ S.D. = 0.68) เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อพบว่า มีอยู่ในระดับน้อยทุกด้าน ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากสมาชิกไม่ได้รับมอบหมาย ให้จัดทำบัญชี รายรับ-รายจ่าย ไม่ได้รับมอบหมายให้ติดต่อประสานงานหรือประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับการดำเนินงานสถาบันการเงินฯ และไม่มีส่วนร่วมในการบริหารหรือควบคุมกำกับดูแลการ

ดำเนินงานสถาบันการเงินฯ ปัญหาต่อเนื่องจากการที่มีส่วนร่วมในการวางแผนในระดับน้อยเช่นกัน เมื่อพิจารณาจากค่าเฉลี่ยในข้อที่มีค่าเฉลี่ยต่ำมาก ได้แก่ การเข้าร่วมกิจกรรมของสถาบันการเงิน และการร่วมออมทรัพย์กับสถาบันการเงิน ซึ่งอาจเป็นเพราะฐานะที่ยากจนมีรายได้เฉลี่ยต่อเดือนค่อนข้างต่ำ (1,501-2,000 บาท) มีอาชีพรับจ้างมีรายได้ไม่แน่นอน ไม่มีเอกสารสิทธิ์ที่ดิน และไม่มีปัจจัยการผลิตอื่น ๆ ในขณะที่มีรายจ่ายเฉลี่ยต่อเดือนต่ำกว่า 4,000 บาท จึงไม่สามารถร่วมออมทรัพย์ได้อย่างเต็มที่ การขาดแคลนดังกล่าว อาจทำให้คนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชน ไม่มีศักยภาพเพียงพอในการเข้าร่วมกิจกรรมและโครงการของสถาบันการเงินชุมชน จึงมีผลต่อเรื่องที่จะคิดว่าตนเองไม่จำเป็นต้องเข้าร่วมกิจกรรมหรือโครงการต่าง ๆ ของสถาบันการเงินชุมชน จึงทำให้ค่าเฉลี่ยการมีส่วนร่วมเพียงระดับน้อย

4. ด้านการรับผลประโยชน์ในการดำเนินงาน พบว่า ระดับการมีส่วนร่วมของคนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชน ด้านการรับผลประโยชน์ในการดำเนินการ มีค่าเฉลี่ยโดยรวมอยู่ในระดับน้อย ($\bar{X} = 1.15$ และ S.D. = 0.78) เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อพบว่าอยู่ในระดับน้อยทุกด้าน อาจเนื่องมาจากคนจนที่เป็นสมาชิกไม่มีส่วนร่วมในการจัดสรรผลประโยชน์ของสถาบันการเงินชุมชนเป็นสวัสดิการแก่สมาชิกอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม หรือไม่มีส่วนร่วมในการมีรายได้เพิ่มขึ้นของสถาบันการเงินชุมชน จากการกู้ยืมเงินไปลงทุนหรือประกอบอาชีพ รวมถึงไม่มีส่วนร่วมในการได้รับความรู้เกี่ยวกับสถาบันการเงินชุมชน และไม่รับรู้ประโยชน์จากโครงการ หรือกิจกรรมต่าง ๆ ที่สถาบันการเงินชุมชนจัดขึ้น ทั้งนี้อาจเป็นเพราะคนจนขาดโอกาสมีส่วนร่วมตั้งแต่เริ่มโครงการสถาบันการเงินชุมชน และมีส่วนร่วมในกิจกรรมของสถาบันการเงินชุมชนน้อย ดังนั้นโอกาสที่จะได้ประโยชน์จากสถาบันการเงินชุมชนจึงไม่มากดังกล่าว รวมทั้งบ้านเรือนอยู่ห่างจากที่ทำการสถาบันการเงินของชุมชนค่อนข้างมาก ส่วนใหญ่คนจนที่เป็นสมาชิกแต่ไม่ได้เป็นกรรมการของสถาบันการเงินชุมชน ไม่ได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารของสถาบันจากเจ้าหน้าที่ของสถาบันฯ โดยตรง แต่คนจนรับรู้ข้อมูลข่าวสารของสถาบันการเงินชุมชนจากสมาชิกสถาบันการเงินชุมชนด้วยกันเป็นส่วนใหญ่ หากพิจารณาปัจจัยด้านทุนทางสังคม พบว่าคนจนที่เป็นสมาชิกที่มีความสัมพันธ์ในครอบครัวบ่อยครั้ง มีการรับผลประโยชน์ในการดำเนินงานมากกว่าคนจนที่เป็นสมาชิกที่ไม่มีความสัมพันธ์ในครอบครัว และมากกว่าความสัมพันธ์ในครอบครัวนาน ๆ ครั้ง ส่วนคนจนที่เป็นสมาชิกที่มีการพูดคุยกับเพื่อนฝูงในหมู่บ้านบ่อยครั้ง มีการรับผลประโยชน์ในการดำเนินงานมากกว่าคนจนที่เป็นสมาชิกที่มีการพูดคุยกับเพื่อนฝูงในหมู่บ้านนาน ๆ ครั้ง กล่าวได้ว่าการมีทุนทางสังคมเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของคนจนในการรับผลประโยชน์ แม้เพียงเล็กน้อย โดยเฉพาะการพูดคุยกับเพื่อนฝูงในหมู่บ้านเดียวกันเปิดโอกาสให้คนจนได้การรับรู้ข้อมูลข่าวสารของสถาบันการเงินชุมชน คนจนใช้ประโยชน์จากความสัมพันธ์ที่เหนียวแน่นในการเข้าถึงข้อมูล

5. ด้านการติดตามและประเมิน พบว่า ระดับการมีส่วนร่วมของคนจนที่เป็นสมาชิกในสถาบันการเงินชุมชน ด้านการติดตามและประเมินผลงาน มีค่าเฉลี่ยโดยรวมอยู่ในระดับน้อย ($\bar{X} = 0.96$ และ S.D. = 0.67) เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อพบว่าอยู่ในระดับน้อยทุกด้าน อาจเนื่องมาจากสมาชิกไม่มีส่วนร่วมในการเสนอให้มีการทบทวนผลการดำเนินงานหรือกิจกรรมของสถาบันการเงินฯ ในรอบปีที่ผ่านมา หรือไม่มีส่วนร่วมประเมินให้มีการแก้ไขปัญหาที่เกิดจากการดำเนินงาน หรือกิจกรรมต่าง ๆ ของสถาบันการเงินชุมชน รวมถึงไม่มีส่วนร่วมติดตามการประเมินผลการดำเนินงานทุกระยะ เช่นเดียวกับการมีส่วนร่วมด้านอื่น ๆ ซึ่งเป็นไปได้ว่ากลุ่มคนจนที่มีศักยภาพในการเข้าถึงสถาบันการเงินชุมชน เข้ารับบริการของสถาบันการเงินชุมชนได้น้อย น่าจะไม่ต้องเข้าไปมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผลการดำเนินงานของสถาบันการเงินด้วย เพราะ

คิดว่าไม่ได้มีส่วนได้ส่วนเสียมากพอที่จะจูงใจให้เข้าไปมีส่วนร่วมในการประเมินผล สอดคล้องกับการศึกษา เซลโล นิโต (Cello Nieto, 1957) ที่พบว่ามนุษย์ที่มีสำนึกว่าตนขาดความเท่าเทียมมีข้อจำกัดบางประการ เช่น ปัญหาที่ดินหรือผู้เช่าที่ดิน มักจะขาดความเชื่อมโยงกับการพัฒนา และขาดการมีส่วนร่วมในท้องถิ่นในหลายกิจกรรม

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. การวิจัยกับกลุ่มตัวอย่างจำนวนมากเชิงปริมาณ และมีที่อยู่อาศัยห่างไกลกันทำให้เก็บข้อมูล ต้องใช้เวลาและต้นทุนสูง และหากเก็บข้อมูลด้วยแบบสัมภาษณ์ที่มีข้อคำถามจำนวนมากจึงไม่ค่อยเหมาะสมสำหรับคนจนที่มีการศึกษาระดับประถมศึกษาเพราะมีทักษะการอ่านและการเข้าใจจำกัด
2. การวิจัยในหัวข้อ “การมีส่วนร่วมในสถาบันการเงินชุมชนของคนจนในจังหวัดสระแก้ว” ครั้งต่อไปควรเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้การศึกษาวิจัยนี้เป็นฐานสำคัญเพื่อต่อยอด การวิจัยเชิงคุณภาพจะช่วยให้เข้าใจบริบทและการมีส่วนร่วมน้อยในแต่ละด้านลึกซึ้งและชัดเจนยิ่งขึ้น
3. สถาบันการเงินชุมชน นอกจากที่เกิดจากนโยบายของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองที่ภาครัฐส่งเสริมแล้ว ในชุมชนยังมีกองทุนประเภทอื่น ๆ ที่เกิดจากความร่วมมือของชุมชน เช่น กองทุนสัจจะออมทรัพย์ กองทุนฌาปนกิจ หรือกลุ่มอาชีพชุมชนอื่น ๆ จึงควรศึกษากองทุนดังกล่าวด้วย เพื่อเปรียบเทียบการมีส่วนร่วมของคนจนที่เป็นสมาชิก ว่ามีความแตกต่าง-งานวิจัยนี้หรือไม่อย่างไร
4. ควรมีการวิจัยกับกลุ่มตัวอย่างระดับอื่น ๆ เช่น ผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจดี ผู้มีฐานะทางสังคมดี หรือกลุ่มผู้มีสถานภาพในสถาบันการเงินในตำแหน่งต่าง ๆ เพื่อดูว่าแต่ละกลุ่มมีส่วนร่วมในการบริหารเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร หรือไม่
5. ควรทำการวิจัยที่ใช้ตัวแปรและกลุ่มตัวอย่างใกล้เคียงกันกับงานวิจัยนี้ในสถานที่อื่น ๆ จังหวัดอื่น ๆ ให้กว้างขวางขึ้น เพื่อเปรียบเทียบผลเป็นต้นแบบของการพัฒนาส่งเสริมการมีส่วนร่วมในสถาบันการเงินชุมชนของคนจนให้มีความเข้มแข็ง ยั่งยืนตลอดไป

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณสำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดสระแก้ว สำนักงานกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้อาวุโสประจำหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการสถาบันการเงินชุมชนบ้านวังไหมม จังหวัดสระแก้ว เหล่ากัลยาณมิตรที่กรุณาสละเวลาให้ข้อมูลสำคัญที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการวิจัย และสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์ ที่มีส่วนช่วยให้การวิจัยครั้งนี้ สำเร็จลุล่วงด้วยดี จึงขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

เอกสารอ้างอิง

- กนกศักดิ์ แก้วเทพ. (2535). “การพัฒนาประเทศภาวะมลพิษ และการมีส่วนร่วมของประชาชน”. วารสารพัฒนาบริหารศาสตร์, 31(3) : 13 – 31.
- กรมการพัฒนาชุมชน. (2542). ความเข้มแข็งของเครือข่ายหมู่บ้าน กข.คจ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- _____. (2552). คู่มือการจัดตั้งสถาบันการจัดการเงินทุนชุมชน. กรุงเทพฯ : กรมการพัฒนาชุมชน.
- _____. (2553). คู่มือการปฏิบัติงาน “กระบวนการส่งเสริมการบริหารจัดการเงินทุนชุมชน” กรมการพัฒนาชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย. กรุงเทพฯ : กรมการพัฒนาชุมชน.
- _____. (2545). ความเข้มแข็งของเครือข่าย หมู่บ้าน กข. คจ. กรุงเทพฯ : ชุมชน สหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- _____. (2547). การบริหารจัดการทุนแบบมีอาชีพกรณีศึกษากองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง. กรุงเทพฯ : ไร่ไทยเพรส.
- _____. (2527). การพัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ : กรมการพัฒนาชุมชน.
- กรรณิการ์ ชมดี. (2524).การมีส่วนร่วมของประชาชนที่มีผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ: ศึกษาเฉพาะกรณีโครงสร้างสารสี ตำบลท่าช้าง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี. วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาการบริหารสังคม, บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- กิตติกร สุนทรานุกฤษ์. (2543). การพัฒนาชุมชนพึ่งตนเอง : กรณีศึกษาชุมชนศิระะอโศก. วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2534). “ทัศนะแบบองค์รวมในงานพัฒนา”. วารสารสังคมพัฒนา, 19 : 3 - 4.
- เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. (2544). ชุมชนนิยม : ฝ่าวิกฤติชุมชนล่มสลาย. กรุงเทพฯ : ชัศเชสมิเดีย.
- กำธร ธิกุล และคณะ. (2544). การพัฒนารูปแบบการบริหารกองทุนหมู่บ้านของ ตำบลทาบลาดุก อำเภอแม่ทา จังหวัดเชียงใหม่. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ขนิษฐา กาญจนรังสีนนท์. (2542). การสร้างเครือข่ายเพื่อการพัฒนา. กรุงเทพฯ : กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย.
- คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ. (1พฤษภาคม 2551). ระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วย การจัดตั้งและบริหารกองทุนหมู่บ้านและชุมชน เมืองแห่งชาติ พ.ศ.2544. <http://www.villagefund.go.th>
- คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ. (1 ตุลาคม 2551). ระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วยเครือข่ายกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง พ.ศ.2549. <http://www.villagefund.go.th>
- _____. (1 ตุลาคม 2551). ระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วยการจัดตั้งและบริหารกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง พ.ศ.2551. <http://www.villagefund.go.th>

- คณะกรรมการการสนับสนุนการดำเนินงาน กองทุนหมู่บ้านระดับจังหวัด จังหวัดเชียงใหม่. (2550). รายงาน
วาระการประชุมคณะกรรมการสนับสนุนการดำเนินงาน กองทุนหมู่บ้านระดับ จังหวัด ครั้งที่
2/2550. เชียงใหม่ : สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดเชียงใหม่.
- _____. (2550 ข). รายงานวาระการประชุมคณะกรรมการสนับสนุนการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านระดับ
จังหวัด ครั้งที่ 3/2550. เชียงใหม่ : สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดเชียงใหม่.
- คณะกรรมการอำนวยการงานพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน. (2551). รายงานคุณภาพชีวิตของคนไทย.
กรุงเทพฯ : เครือข่ายสถาบันการเงินเพื่อคนยากจน.
- เครือข่ายสถาบันการเงินเพื่อคนยากจน. (2553). รายงานสภาการณ์ภาคการเงินระดับฐานรากประเทศไทย.
กรุงเทพฯ : สำนักงานเศรษฐกิจการคลัง กระทรวงการคลัง.
- โฆสิต ปั้นเปี่ยมรัษฎ์. (2536). การพัฒนาประเทศไทย : แนวความคิดและทิศทาง. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
ดอกเบี๋ย.
- จรรยา สุภาพ. (2531). สารานุกรมรัฐศาสตร์. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.
- จามรี เชียงทอง. (2549). สังคมวิทยาการพัฒนา. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- จ่านง ทองประเสริฐ. (2540). หลักการครองตน. กรุงเทพฯ : สนุกอ่าน.
- จิตจ่านง กิติศิริ และชัยวัฒน์ สิทธิภราดา. (2531). การพัฒนาชุมชน : การมีส่วนร่วมของประชาชนในงาน
พัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ : พัฒนาหลักสูตร.
- เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง. (2524). การระดมประชาชนเพื่อพัฒนาชนบท. ในจักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ
(บรรณาธิการ). การบริหารงานพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- _____. (2526). การบริหารการพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง. (2538). การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา. กรุงเทพฯ : ศักดิ์โสภณาการพิมพ์.
- เจือจันทร์ จงสถิตอยู่ และอมรวิรัช นาคทรพรพ. (2539). การปรับปรุงโครงสร้างการจัดการศึกษาโอกาสเข้าสู่
สังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้. ปฏิรูปการศึกษาการสร้างสรรค์ภูมิปัญญา. กรุงเทพฯ :
อมรินทร์วิชาการ - มูลนิธิสดศรี - สฤษดิ์วงศ์.
- ฉัตรทิพย์ นาถสภา. (2539). แนวคิดการพัฒนาแบบพึ่งตนเองบ้านกับเมือง. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์.
- ฉัตรทิพย์ นาถสภา. (2539). บ้านกับเมือง. กรุงเทพฯ : โครงการส่งเสริมสถาบันหมู่บ้าน ศูนย์วัฒนธรรมเพื่อ
การพัฒนาหมู่บ้านอีสาน: สร้างสรรค์.
- _____. (2545). ประวัติศาสตร์หมู่บ้านสู่ทฤษฎีสองระบบ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- ชนิดา รัศมีพลเมือง. (2531). การศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- ชมรมพัฒนาความรู้ด้านระเบียบ กฎหมาย. (มีนาคม - เมษายน 2545). วารสารพัฒนาความรู้ด้านระเบียบ
กฎหมาย, 183.
- ชัยสิทธิ์ อนุชิตวงศ์. (2550). โอกาสการเข้าถึงแหล่งเงินเชื่อกับการลดปัญหาความยากจน. ในการประชุม
วิชาการประจำปี เรื่องจะแก้ปัญหาคความยากจนกันอย่างไร: แ่งขันแจกจ่าย หรือสวัสดิการ

- สถาบันวิจัยเพื่อพัฒนาประเทศไทยวันที่ 10-11 พฤศจิกายน 2550. ชลบุรี : โรงแรมแอมบาสซา เคอร์ซีดี ชลบุรี.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. (2539). การจัดการแบบภาคีเพื่อการเรียนรู้อย่างมีองค์รวมในปฏิรูปการศึกษาเพื่อการ **สร้างสรรค์ภูมิปัญญา**. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์วิชาการ - มุลนิธิศดศรี - สฤษดิ์วงศ์.
- ชินรัตน์ สมสืบ. (2544). การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชนบท. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัย **ธรรมาธิราช**.
- ชูวงศ์ ฉายะบุตร. (2539). การปกครองท้องถิ่นไทย. กรุงเทพฯ : พิมพ์วันตั้งเซ็นเตอร์.
- ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ. (2546). เศรษฐศาสตร์การเมือง (เพื่อชุมชน). กรุงเทพฯ : คณะเศรษฐศาสตร์ **จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**.
- _____. (2542). **คนจนไทย**. กรุงเทพฯ : คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ณรงค์ ศรีสวัสดิ์. (2542). **วิธีการวิจัยทางสังคมวิทยา**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- _____. (2552). **เทคนิคการวิจัยทางวิทยาศาสตร์สังคม**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ณรงค์ ศรีสวัสดิ์. (2555). **การประยุกต์ทฤษฎีสังคมวิทยาในสังคมไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์ **มหาวิทยาลัย**.
- ดวงเดือน พันธุมนาวิน และเพ็ญแข ประจันปัจฉินึก. (2524). **พฤติกรรมศาสตร์ เล่ม 2 จิตวิทยาจริยธรรมและ **จิตวิทยาภาษา****. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.
- ดิเรก ฤกษ์สาหร่าย. (2527). **การพัฒนาชนบท**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- เดโช สวานานนท์. (2545). **พจนานุกรมศัพท์ทางการเมือง**. กรุงเทพฯ : หน้าต่างสู่โลกกว้าง.
- ตรวจเงินแผ่นดิน, สำนักงาน. (2549). **โครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ**. นนทบุรี : **สำนักงานตรวจเงินแผ่นดิน**.
- ตระกูล มีชัย. (2538). **การกระจายอำนาจ**. กรุงเทพฯ : สุขุมและบุตร.
- ดิน ปรัชญพฤทธิ. (2535). **ศัพท์รัฐประศาสนศาสตร์**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ดิปาสา มุกตาร์. (2554). **Microfinance การเข้าถึงทุนนี้**. <http://www.gotomanager.com/news>
- ถวิลวดี บุรีกุล. (2548). การมีส่วนร่วม : แนวคิด ทฤษฎีและกระบวนการ. นนทบุรี : สถาบันพระปกเกล้า.
- _____. (2550). **ทศวรรษ : ตัวชี้วัดการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี**. กรุงเทพฯ : สถาบันพระปกเกล้า.
- ทวีทอง หงส์วิวัฒน์. (2527). การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา. กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษานโยบาย **สาธารณสุข มหาวิทยาลัยมหิดล**.
- ทวีศักดิ์ นพเกษตร. (2542). **วิกฤตสังคมไทย 2540 กับบทบาทวิทยาการกระบวนการเล่มที่ 2**. กรุงเทพฯ : **สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ธนาคารออมสิน**.
- ทองคูณ หงส์พันธุ์. (ม.ป.ป.). **การศึกษากับการพัฒนา : แนวคิดทฤษฎีและการปฏิบัติ**. กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์.
- ทะนงศักดิ์ คุ่มไชนะ และคณะ. (2534). **การพัฒนาชุมชนเชิงปฏิบัติ**. กรุงเทพฯ : บริษัทการพิมพ์.
- _____. (2541). **หลักการพัฒนาชุมชน**. ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ทัศนีย์ ลักขณาภิชนัช. (2548). **การบริหารสังคมกับโครงสร้างสังคมไทย**. กรุงเทพฯ : มิสเตอร์ ก๊อปปี
- ธงชัย สันติวงษ์. (2523). **องค์การและการบริหาร**. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.

- ธนาคารโลกประจำประเทศไทย. (2550). **ตามคิดเศรษฐกิจไทย ปี 2550**. กรุงเทพฯ : สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา.
- ธรรมรส โชติคุณุชร. (2536). **การบริหารแบบมีส่วนร่วม ประมวลสาระชุดวิชาทฤษฎีและแนวปฏิบัติในการบริหารการศึกษา**. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- ธวัช มกรพงษ์. (2531). **แนวคิดบางประการเกี่ยวกับการพัฒนาชนบทไทย**. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธีระพงษ์ แก้วหาวงษ์. (2543). **กระบวนการเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็ง : ประชาคมประชาสังคม**. ขอนแก่น : โครงการจัดตั้งมูลนิธิเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็งชมรมวิชาการสาธารณสุข ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.
- นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ และคณะ. (2546). **ทิศทางการปกครองท้องถิ่นของไทยและต่างประเทศเปรียบเทียบ**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เดือนตุลา.
- นภาพรณี หะวานนท์. (2550). **ทฤษฎีฐานรากในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- นรินทร์ชัย พัฒนพงศา. (2549). **การมีส่วนร่วมหลักการพื้นฐาน เทคนิค และกรณีตัวอย่าง**. เชียงใหม่ : ศิริลักษณ์การพิมพ์.
- นเรศ สงเคราะห์สุข. (2541). **จากแนวคิดสู่การปฏิบัติ**. เชียงใหม่ : สำนักงานโครงการพัฒนาที่สูง ไทย-เยอรมัน.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (16 มิถุนายน 2541). “ชุมชนเศรษฐกิจชน”. **มติชน**.
- นิพนธ์ พัวพงศกร. (2534). **ตลาดสินค้าเกษตรในระบบในชนบทไทย: การศึกษาเรื่อง สัญญาผู้ โครงสร้างตลาดพฤติกรรม และอัตราดอกเบี้ย**. (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.
- นิรมล สุธรรมกิจ. (2551). **สังคมกับเศรษฐกิจ กรณีศึกษาประเทศไทย**. (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์. (2527). **กลวิธีแนวทางวิธีการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนาชุมชนในการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา**. กรุงเทพฯ : ศักดิ์โสภณาการพิมพ์.
- _____. (2550). **สถาปนากองทุน**. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ : กรมการพัฒนารัฐธรรมนูญ กระทรวงมหาดไทย.
- บุญธรรม ราชรักษ์. (2548). **การคลังว่าด้วยการกระจายความเป็นธรรม**. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ปกรณ์ ปรียากร. (2530). **ทฤษฎีและกลยุทธ์เกี่ยวกับการพัฒนา**. กรุงเทพฯ : คณะรัฐประศาสนศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- ปธาน สุวรรณมงคล. (2547). **การปกครองท้องถิ่นไทยในบริบทของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540**. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- ประยงค์ เนตรยารักษ์ และเจิมศักดิ์ ปิ่นทอง. (2530). **โฉมหน้านายทุนผู้ให้ทุนในตลาดสินค้าเกษตรไทย**. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.
- ประยูร กาญจนกุล. (2538). **กฎหมายปกครอง**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- ประยูร ศรีประสาธน์. (2542). รายงานการวิจัย เรื่อง ปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วม ในการดำเนินงานของ คณะกรรมการการศึกษาประจำโรงเรียนประถมศึกษา. ปทุมธานี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ประเวศ วะสี. (2527). วัฒนธรรมกับการพัฒนา. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- _____. (2531). ฟังตนเองในชนบท : อีกรูปหนึ่งของการทบทวนโลกทัศน์แห่งการฟังตนเอง. ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- _____. (2542). เศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม แนวทางพลิกฟื้นเศรษฐกิจสังคม. กรุงเทพฯ : หมอชาวบ้าน.
- _____. (2537). วัฒนธรรมกับการพัฒนา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา.
- _____. (2541). ยุทธศาสตร์ชาติ เพื่อความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจสังคม และศีลธรรม. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ธนาคารออมสิน.
- ปรัชญา เวสารัชช์. (2526). การประถมศึกษาในชนบทไทย. กรุงเทพฯ : โครงการดำรงสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ปรีดี โชติช่วง และคณะ. (2536). การพัฒนาชุมชนและการบริหารงานพัฒนาชุมชน.(พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ : บพิธการพิมพ์.
- ปัทมาวดี ชูชุกีและคณะ. (2552). MICROFINANCE. (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ : Openbooks.
- ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ. (2552). กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ : โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.).
- ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ. (2548). กระบวนการเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา.(พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ประจักษ์ ผลเรือง. (2546). การพัฒนารูปแบบการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิทยาการจัดการมหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ. (2548). กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. กรุงเทพฯ : โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส).
- เผด็จการ กันแจ่ม. (2557). สุขภาพครอบครัวของประชาชนตำบลคำริด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรดิษฐ์: วารสารเพชรราชภัฏเพชรบูรณ์สารปีที่ 16 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม – ธันวาคม :มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์
- พรณทิพย์ เพชรมาก. (2546). องค์การการเงินชุมชน: กองทุนการพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน. กรุงเทพฯ : สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน).
- พระสุบิน ปณีโต. (26 เมษายน 2552). ปัทมาวดี ชูชุกี. หมู่ 5 บ้านท่าพริก อำเภอเมือง จังหวัดตราด.
- เพลินพิศ สัตร์สงวน. (2549). สถาบันการเงินเฉพาะกิจ: เครื่องมือของนโยบายรัฐการเข้าถึงผู้ที่ไม่ได้รับบริการจากธนาคารพาณิชย์. ในการสัมมนาวิชาการประจำปี 2549 วันที่ 9-10 ธันวาคม 2549. (29-41). ชลบุรี : โรงแรมแอบบาซาซาเคอร์ ซิตี้ จอมเทียน ชลบุรี.
- พฤทธิ์ ศิริบรรณพิทักษ์. (2553). การจัดการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน: พื้นฐานการศึกษาด้านเศรษฐกิจสังคมและสิ่งแวดล้อม. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยสัมพันธ์.
- พัฒน์ บุญยรัตพันธุ์. (2517). การสร้างพลังชุมชนโดยขบวนการพัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.

- ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม และพรธมทิพย์ เพชรมาก. (2544). ระบบการเงินผู้มีรายได้น้อย. กรุงเทพฯ : สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน
- ไพรัตน์ เดชะรินทร์. (ม.ป.ป.). นโยบายและกลไกการมีส่วนร่วมของชุมชนในยุทธศาสตร์การพัฒนาปัจจุบัน. กรุงเทพฯ : สักดิ์โสภากการพิมพ์.
- ไพโรจน์ สุขสัมฤทธิ์. (2531). “การมีส่วนร่วมของประชาชน”. วารสารพัฒนาชุมชน.17(2) : 24 – 29.
- เมธี ครองแก้ว และจินตนา เจริญศิริ. (มิถุนายน – กันยายน 2518). “การกำหนดระดับความยากจนในประเทศไทย”. วารสารธรรมศาสตร์, 5 : 46 - 68.
- เมธี ครองแก้ว และปราณี ทินกร. (2528). “สภาวะความยากจนและการกระจายรายได้ของไทย ปี 2518-2519 และ 2525. วารสารเศรษฐศาสตร์ธรรมศาสตร์, 3(4) :54 -1 00.
- เมธี ครองแก้ว. (2536). “เส้นความยากจนเส้นใหม่สำหรับประเทศไทย” ใน ดิเรกปัทมศิริวัฒน์. (บก.). ความรู้ นักเศรษฐศาสตร์ไทยปี 2535. กรุงเทพฯ : สมาคมเศรษฐศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- _____. (2540). “ความเปลี่ยนแปลงในสภาวะความยากจนและการกระจายรายได้ในประเทศไทย ปี 2505/06 ถึงปี 2535” ใน คุณหญิง ดร.สุชาวัลย์ เสถียรไทย. (บก). บทความเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี : ว่าด้วยเศรษฐกิจไทย. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- ยูวัฒน์ วุฒิเมธี. (2526). หลักการพัฒนาชุมชนและการพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ : ไทยอนุเคราะห์ไทย.
- _____. (2534). การพัฒนาชุมชนจากทฤษฎีสู่การปฏิบัติ. กรุงเทพฯ : บางกอกบล็อก.
- รากฐานไทย. (2549). <http://www.rakbankerd.com>
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2525). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์.
- _____. (2524). พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา. กรุงเทพฯ : บริษัทรุ่งศิลป์การพิมพ์ (1977) จำกัด.
- _____. (2524). พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ : สักดิ์โสภากการพิมพ์.
- _____. (2549). พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ : หจก.ไอเดีย สแควร์.
- เรืองวิทย์ เกษสุวรรณ. (2534). การพัฒนาชุมชน: จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติ. กรุงเทพฯ : บางกอกบล็อก.
- ลิขิต ชีรวะดิน. (2541). การเมืองการปกครองของไทย. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ :มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- _____. (2535). การกระจายอำนาจและการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบท.กรุงเทพฯ : คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- _____. (2550). เปรียบเทียบกองทุนหมู่บ้านไทยกับธนาคารกรามีน. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- _____. (2555). โลกวิทัศน์กับท้องถิ่น. (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ : บริษัท บพิชการพิมพ์ จำกัด.
- วรเดช จันทร์ศรี. (2542). การบริหารโครงการพัฒนาของรัฐ. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ : สหยาบล็อกและการพิมพ์.
- วรทัต ถัยนันท์. (2546). การมีส่วนร่วมการปกครองส่วนท้องถิ่น อบต. กรุงเทพฯ : บรรณกิจ.
- วิจิต นันทสุวรรณ. (2547). ขบวนการชุมชนใหม่ การพัฒนาแบบแผนใหม่ทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน. กรุงเทพฯ : สถาบันพัฒนาทรัพยากรชุมชน.
- วิชุดา มาตันบุญ. (2550). การจัดการกองทุนชุมชนในชนบท. เชียงใหม่ : หจก. วนิดาการพิมพ์.

- วิรัช วิรัชนิการวรรณ. (2530). ปัญหาอุปสรรคที่สำคัญของการพัฒนาชุมชน: ประชาชนข้าราชการ และผู้นำรัฐบาล. กรุงเทพฯ : โอเคียนสโตร์.
- _____. (2546). การบริหารและจัดการเทศบาลในยุคปฏิรูปการเมือง. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โพร์เฟซ.
- วีระศักดิ์ อนันตมงคล. (2541). การจัดเวทีประชาคมด้วยกระบวนการ A-I-C. กรุงเทพฯ : กรมการพัฒนาชุมชน.
- วีระกิตต์ หาญปริพรรณ์ และคณะ. (2551). การมีส่วนร่วมในงานยุติธรรมชุมชน : กรณีศึกษาชุมชนคลองจระเข้ใหญ่ ตำบลเกาะไร่ อำเภอบ้านโพธิ์จังหวัดฉะเชิงเทรา. รายงานการวิจัยหลักสูตรนักบริหารระดับกลาง รุ่น 7 กระทรวงยุติธรรม.
- วุฒิสาร ตันไชย. (2547). การกระจายอำนาจและการปกครองท้องถิ่น: ความก้าวหน้าหลังรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540. กรุงเทพฯ : คลังวิชา.
- สนธยา พลศรี. (2545). ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ โอ.เอส. พรินติ้ง เฮาส์.
- สมชัย จิตสุชน. (2547). “การพัฒนากับความยากจน” ในการสัมมนาเรื่อง การกระจายความเจริญในประเทศไทย. ชลบุรี : โรงแรมแอมบาสซาเคอร์ซีตี้จอมเทียน.
- สมบัติ ชำรงชัยวงศ์. (2542). การวิเคราะห์นโยบายสาธารณะ. กรุงเทพฯ:คณะรัฐประศาสนศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- สยาม คำปรีดา. (2547). สังคมกับการปกครอง. กรุงเทพฯ : ไทยรายวัน.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2526). การพัฒนาชุมชน. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.
- _____. (2531). ทฤษฎีสังคมวิทยา : เนื้อหาและแนวทางใช้เบื้องต้น. กรุงเทพฯ : เจ้าพระยาการพิมพ์.
- _____. (2541). การพัฒนาชุมชนแบบจัดการ. กรุงเทพฯ : เอมีเทรคดิง.
- _____. (2550). ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนาสังคม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สันสิทธิ์ ชาลิตธำรง. (2546). หลักการบริหารรัฐกิจกับระบบราชการไทย. กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พรินติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม. (2545). เรียนรู้เพื่อแผ่นดิน. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม.
- สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ. (2551). นโยบายและยุทธศาสตร์การวิจัยของชาติ (พ.ศ.2551 - 2553). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2551). รายงานการประเมินความยากจนปี 2550.” สำนักงานพัฒนาฐานข้อมูลและตัวชี้วัดภาวะสังคม สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ . http://www.nesdb.go.th/portals/0/tasks/eco_crowd/Poverty%202007.pdf
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติรายงานการวิเคราะห์. (2554). สถานการณ์ความยากจนและความเหลื่อมล้ำของประเทศไทยปี 2554.
- สำนักนโยบายระบบการเงินและสถาบันการเงิน. (2554). บทบาทของระบบการเงินระดับฐานรากในการส่งเสริมการเข้าถึงบริการทางการเงิน. กรุงเทพฯ : สำนักงานเศรษฐกิจการคลัง กระทรวงการคลัง.

- สุพรรณิ ไชยอำพร และสนธิ สมัครการ. (2546). การวิเคราะห์ทางสังคมเพื่อการพัฒนา. กรุงเทพฯ : สำนักงานกิจการ โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก.
- สุภางค์ จันทวานิช และวรรณิ ไทยานันท์. (2539). “แนวคิดและเครื่องชี้วัดการพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิตของประเทศไทย” ใน อนุชาติ พวงสำลี และอรทัย อาจอ่ำ. (บก.) การพัฒนาเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคมไทย. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- สุวิทย์ คุณกิตติ. (2548). หลักการพัฒนากองทุนเป็นสถาบันการเงินชุมชน. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ.
- สุรัชย์ กังวล. (2552). การบริหารจัดการที่เหมาะสมของสถาบันการเงินชุมชน. คุยฎีนิพนธ์ ปริญญาปรัชญา คุยฎีบัณฑิต สาขาวิชาบริหารศาสตรมหาวิทาลัยแม่โจ้.
- เสรี พงศ์พิศ. (2548). ชาวบ้านชวนคิดภาพนิมิตการพัฒนา. กรุงเทพฯ : พลังปัญญา.
- _____. (2544). แนวคิดแนวปฏิบัติ ประสพการณ์กองทุนหมู่บ้านสวัสดิการชุมชน. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์.
- เสนห์ จามริก. (2527). นโยบายกลวิธีการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษานโยบายสาธารณะสุข มหาวิทยาลัยมหิดล.
- แสวง รัตนะมงคลมาส. (2534). ทฤษฎีสังคม. กรุงเทพฯ : ชมรมพัฒนาสังคม คณะพัฒนาสังคมสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- สมศักดิ์ สุจริตกุล. (2531). “แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชนเมือง”. วารสารท้องถิ่น, 12. สถาบันการเงินชุมชน : Micro Finance. (24 สิงหาคม 2555). <http://www.ndcthinktank.com>
- สมพิศ สุขแสน. (2 พฤศจิกายน 2555). พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับแนวคิดการพึ่งตนเอง. <http://www.library.uru.ac.th>
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (10 กรกฎาคม 2555). <http://social.nesdb.go.th>
- อดิน รพีพัฒน์. (2527). “การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาชนบทในสภาพสังคมและวัฒนธรรมไทย” ในทวีทองหงส์วิวัฒน์. (บก.) การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา. กรุงเทพฯ : สักดิ์โสภณการพิมพ์.
- _____. (2547). การมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนา. กรุงเทพฯ : ศูนย์การศึกษานโยบายสาธารณะสุข.
- _____. (2531). ปัญหาการพัฒนาชนบท บทเรียนจากกรณีกกระบัตรโครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง. ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- องค์การอนามัยโลก. (20 August 2003). Health Impact Assessment (HIA). <http://who.int/hia/about/en>
- อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์. (2548). การศึกษาชุมชนเชิงพหุลักษณะ: บทเรียนจากวิจัยภาคสนาม. กรุงเทพฯ : โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.).
- อภิชัย พันธเสน. (2539ก). พัฒนาชนบทไทย: สมุทัยและมรรค (แนวคิด ทฤษฎี และภาพรวมของการพัฒนา). กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- _____. (2539ข). พัฒนาชนบทไทย : สมุทัยและมรรค (การเปลี่ยนแปลง และการบริหารจัดการ). กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

- _____. (2539ค). **พัฒนาชนบทไทย: สมุทัยและมรรค (ความหวัง ทางออกและทางเลือกใหม่)**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- _____. (2540). “วิกฤตการณ์ความยากจนและทางออก” ในพิทยา ว่องกุล. (บก). **กลียุคกับหายนะเศรษฐกิจไทย**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง..
- _____. (2544). **พุทธเศรษฐศาสตร์**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พรินต์ติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง (มหาชน).
- _____. (2550). **สังเคราะห์องค์ความรู้เศรษฐกิจพอเพียง**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- อภิญา กังสนารักษ์. (2544). **รูปแบบการบริหารแบบมีส่วนร่วมในองค์กรที่มีประสิทธิผลระดับคณะของสถาบันอุดมศึกษา**. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อมลรัฐ ฉัตรตระกูล. 2548.การมีส่วนร่วมของสหภาคีของภาครัฐและเอกชนในการพัฒนาอย่างยั่งยืนของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน จังหวัดเพชรบูรณ์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์
- อัมมาร สยามวาลา. (2534). “บทอภิปราย” ในดิเรก พงศ์มพัฒน์. (บก). **ทิศทางการปฏิรูปนโยบายเศรษฐกิจไทยในทศวรรษ 1990 คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**. กรุงเทพฯ.
- _____. (2540). “เศรษฐกิจไทย : 50 ปีของการขยายตัว” ในคุณหญิง ดร.สุชาวัลย์ เสดียรไทย. (บก). **บทความเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี : ว่าด้วยเศรษฐกิจไทย สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ**. กรุงเทพฯ.
- อรชร พรประเสริฐ. (2547). โครงการวิจัยและพัฒนาแบบมีส่วนร่วม เพื่อเสริมสร้างการบริหารจัดการที่ดีของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง จังหวัดอุบลราชธานี. **วารสารวิจัยสถาบันและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี**, (2): 1–17.
- อรพินทร์ สฟ โขลชัย. (2539). ภาคราชการไทยและหุ้นส่วนใหม่ในการพัฒนา. ในการสัมมนาวิชาการประจำปี 2539 **เรื่องปฏิรูปภาคราชการเพื่ออนาคตของไทย ในวันที่ 13-15 ธันวาคม 2539**. ชลบุรี : มูลนิธิช่วยพัฒนาและมูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.
- อารีย์ เชื้อเมืองพาน และธนศ ศรีวิชัยคำพันธ์. (2544). **การพัฒนากลุ่มสะสมทุนเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนในเขตพื้นที่ภาคเหนือตอนบน**. (ม.ป.ป.): สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2544). **วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน: พลวัตและศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- อารญ์พันธ์ จันท์สว่าง. (2532). **แม่บ้านเกษตรกรกับการพัฒนาประเทศ**. กรุงเทพฯ : สำนักงานสารนิเทศกองบัญชาการทหารสูงสุด.
- อุทัย ดุลยเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์. (2540). **ระบบการศึกษากับชุมชน: กรอบความคิดและข้อเสนอเพื่อการศึกษาวิจัย**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- เอนก นาคะบุตร. (2536). **การสัมมนาภูมิปัญญาชาวบ้าน: เกษตรกับการพึ่งตนเอง**. กรุงเทพฯ : (ม.ป.พ).
- Abel, S., et al. (2007). **Microfinance in Germany and Europe: Market Overview and Best Practice Example**. Frankfurt am Main : KfW Bankengruppe.
- Adams, D., & von Pischke, J.D. (1992). “Microenterprise Credit Programs : Déjà vu”. **World Development**, 20 : 1463 - 1470

- Ahmed, Mostaq. (2002). **Key to Achieving Sustainability: Simple and Standard Microfinance Service of ASA**. Dhaka : ASA.
- Alastair T. White. (1982). **Why Community Participation ? A Discussion of the Argument Community Participation** : Current Issue and Lesson Learned. United Nations Children's Fund.
- Ariyapruchya, Sinswat, and Chutchotitham. (2007). **The Wealth and Debt of Thai Households: Risk Management and Financial Access**. Bangkok : Bank of Thailand Discussion Paper.
- Armendariz, B. and Murdoch, J. (2010). **The Economics of Microfinance, Efficiency**. Basingstoke : Palgrave Macmillan.
- Atta A. Ceesay. (2011). **Is Microfinance the Answer? Visa Interventions in the Gambia**. The State University of New Jersey : New York.
- Arthur Dunham. (1985). **Community Welfare Organization**. New York : Thomas Y. Rowell Company.
- Banerjee, Abhijit and Esther Duflo. (2005). "Growth Theory through the Lens of Development Economics". **Handbook of Economic Growth**, 1A.
- Bank Rakyat Indonesia. (2009). **Bank Rakyat Indonesia Annual Report**. Indonesia.
- Barnes, C. (1996). **Assets and the Impact of Microenterprise Programs**. Washington, DC : Management Systems International.
- Baron, S., Field, J. and Schuller, T. (2000). **Social Capital-Critical Perspective**. Oxford University Press.
- Bartol, Kathryn M., & Martin, David C. (1991). **Management (International Ed.)**. USA : McGraw-Hill.
- Becky Yang Hsu. (2011). **Assisting the Rural Poor : Moral Understandings, Microfinance, and International Voluntary Efforts In Southwestern China**. in China.
- Biggs, T., Shah, M. (2006). "African SMEs, Networks, and Manufacturing Performance". **Journal of Banking and Finance**, (7) : 205.
- Binswanger, P. H. (1986). **Risk Aversion, Collateral Requirements, and the Market for Credit and Insurance in Rural Areas**. Crop Insurance for Agricultural Development : Issue and Experience. Johns Hopkins University Press.
- Buchenau, J. & Meyer, R.L. (2007). **Introducing Rural Finance into an Urban Microfinance Institution : The Example of Banco Procredit, El Salvador. International Conference on Rural Finance Research: Moving Results into Policies and Practice**. Rome, Italy : FAO.
- Buckley, G. (1997). "Microfinance in Africa: Is it either the Problem or the Solution?". **World Development**, 25(7) : 1081 - 1094.
- Buera, Francisco, Joseph Kaboski and Yongseok Shin. (2008). **Finance and Development: A Tale of Two Sectors**. California : American.
- Carroll, Stephen J., & Gillen, Dennis J. (1997). "Are the Classical Management Function Useful in Describing Managerial Work?". **Academy of Management Review**, 1(12).

- Cary, L.J. (1976). **The Role of the Citizen in the C.D. Process : Community Development as a Process**. Columbia : University of Missouri Press.
- CGAP. (2000). **Focus Note No 18: Exploring Client Preferences in Microfinance: Some Observations from Safe Save**. Washington D.C. : World Bank.
- _____. (2000). "The Rush to Regulate : Legal Frameworks for Microfinance". **Occasional**, 3 : 32.
- _____. (2000). "Apex Institutions in Microfinance". **Occasional**, 2 : 79.
- Chambers, Robert. (1983). **Rural Development: Putting the Last First**. New York : Harlow Longman.
- Chapin, F.S. (1977). **In Handbook of Research Designate Social Measurement : Social Participation and Social Intelligence**. New York : Longman.
- Cohen and Uphoff. (1980). "Participation's Place in Rural Development : Seeking Clarity Through Specificity". **World Development**, 8.
- Cohen and Uphoff. (2003). **Microfinancing: a Case Study in a Low- Income Urban Community**. Dissertation Faculty of Economics, Thammasat University.
- Cronbach, L.J. (1971). **Essentials of psychological testing**. (4th ed.). New York : Harper & Row.
- David Hulme and Marsk Turner. (1990). **Sociology and Development**. London : Harvester Wheatsheaf.
- Fornaroff , A. (1980). **Community Involvement in Health System for Primary Health Care**. Geneva : World Health Organization.
- Ghate, P. et. al. (1992). **Informal Finance Some Findings From Asia**. Manila : Oxford University Press.
- Grameen Bank. (2011). **Is Grameen Bank Different From Conventional Banks?**. <http://www.grameeninfo.org>
- _____. (5 October 2008). **Grameen Bank Monthly Update in Taka**. <http://www.grameeninfo.org>>
- _____. (2012). **The 16 Decisions of Grameen Bank**. <http://www.grameen.com>
- Gustavo, Wilches – Chaux. (1992). **The Meaning of Participation**. In Brand, Peter.Ho, H. **Strategies and Measures to Secure People' Participation in Development at the Grassroots Level**. Professional Paper of ICSW, Western Pacific Regional Conference.
- Helms, Brigit. (2006). **Access for All : Building Inclusive Financial Systems**. Washington, D.C. : CGAP.
- Irwin T. Sanders. (1958). "Theories of Community Development". **RuralSociology**, 23.
- Kaplan, Leonard. (1992). **Education and the Family**. New York : Allyn and Bacon.
- Keith Davis. (1972). **Human Behavior at Work – Human Relational Behavior**. New York : Mcgraw – Hillbook Company.
- King, R. G. And R. Levine. (1993). "Finance, Entrepreneurship and Growth: Theory and Evidence". **Journal of Monetary Economics**, 32 : 513 - 542.
- Kleer, R.A. (2000). "The Role of Teleology in Adam Smith's Wealth of Nations". **History of Economics Review**, 5 : 123.

- Knapp,P. (1995). "Evolution, Complex Systems and the Dialectic". **Journal of World - Systems Research**, 6 : 202.
- Koufman , H.F. (March 1949). **Participation Organized Activities in Selected Kentucky Localities**. Agricultural Experiment Station Bulletins.
- La Porta, R., F, Lopez de Silanes, A. Shleifer, and R. W. Vishny (1998). "Law and Finance". **Journal of Political Economy**, 106 : 113 - 1155.
- Longenecker, J. G. & Pringle, Charles D. (1981). **Management**. (5th ed.). USA : Bell & Howell.
- McGee, Rosemary. (2002). "Participating in Development" In Kothari, Uma and Minouge, Martin, (eds). **Development Theory and Practice**. London : Palgrave.
- Jude L. Fernando. (2006). **Routledge**.1. Microfinance : Perils and Prospects, eds.
- Parker. Glenn M. (1990). **Team Players and Teamwork**. San Francisco :Jossey – Bass.
- Patrica, L. (1999). "Community Participation in Jamaica Conservation Projects". **Community Development Journal**, 122 – 123.
- Peter Du Soutoy. (1962). **The Organization of a Community Development Programme**. London : Oxford University Press.
- Reeder, W.W. (1963). **Some Aspects of the Informal Social Participation of Farm Families**.New.
- Roger, Everett M. with F. Floyd Shoemaker. (1970). **Communication of Innovation**. New York : The Free Press.
- Programs for the Poor and Nutritional Status of Children in Rural Bangladesh**. (1992). RI : Brown University, Population Studies and Training Center.
- Rutherford, Stuart. (2000). **The Poor and Their Money**. New Delhi : Oxford University Press India.
- Shadid, W. & et al. (1982). **Access and Participation : A Theoretical Approach**. In **Participation of the Poor in Development**. Edited by BennoGalgart and EickeBuijs. Leiden : University of Leiden.
- Shaema, S. (1986). **Development Social-Cultural Dimensions**. India : Rawat Publication, Jaipur
- Simon, Herbert. Smithburg, D.W. and Thomson, V.A. (1961). **Public Administration**. (6th ed.). New York : Alfred A. Knopf.
- Stiglitz, E. J and Weiss, A. (1980). "Credit Rationing in Market with Imperfect Information". **American Economics Review**, 71 : 393 – 410.
- Stoner, James A.F. & Freeman, R. Edward. (1989). **Management**. (4th ed). USA : Prentice Hall.
- Swain, R. B. (2001). "Demand, Segmentation and Rationing in the Rural Credit Market of Puri". **Economic Studies**, 54.
- Thanawit Butr – Udom. (2007). **The Quality of Life of Thai Labour in Singapore**.Sentosa : Singapore.

- Timothy Payne. (2011). **Microfinance in Myanmar : A Critical Hermeneutic Inquiry Into Ontological Economic Capacity**. Naypyidaw : Myanmar.
- UN. (1955). **Social Progress Through Community Development**. New York : The UN Publication.
- UNDP. (2004). **Sub-Sector Review of Micro- Finance in Mongolia**. Mongolia : UNDP Mongolia Ulaanbaatar,.
- United, D. (1983). **Administration of Rural Development in Asean Countries**. Jakarta : Indonesia.
- Waldo, D. (1955). **The Study of Public Administration**. New York : Random House.
- Werthiem, W.F. (1981). **The Urgency Factor and Democracy : A Theoretical Contribution to UNRISD Debate on Participation**. Geneva: UNRISD.
- Whang In – Joung. (1981). **Management of Rural Change in Korea : The Saemaul Undong**. Seoul : Seoul National University Press.
- William, E. (1976). "Electoral Participation in a Low Stimulus Election". **Rural Development**, 4(1) : 111 - 124.
- Williams, Thomas Rhys. (1967). **Field Methods in the Study of Culture**. New York : Holt Rinehart and Winston
- Woodcock, Mike. (1989). **Team Development Manual**. Great Britain : Gower Publishing.
- Yamane, T. (1973). **Statistics : An introductory Analysis**. Tokyo : Harper International Edition.
- Yunus, Muhammad. (2007). "Creating a World Without Poverty: Social Business and the Future of Capitalism". **Public Affairs**, 25.
- _____. (2011). **10 Indicators**. <http://www.grameen.com>
- _____. (2012). **Grameen Bank II**. <http://www.grameen-info.org>